

Jócsik Lajos:

Hazatérés Tájékoztódás

Pécs

*Janus Pannonius Társaság
Janus Pannonius Társaság Könyvtára*

-24-

A kiadásért felelős: Dr. Lovász Pál.

Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécsen.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

ELŐSZÓ.

Mi, hazatért magyarok, a kisebbségi sorsban lemorzsoltság életünkről akkor kezdtünk beszélni, amikor hazatértünk, amikor felszabadultunk. Az idegen uralom nem adott lehetőséget a bátor és igaz beszédre s az idegen éghajlat az őszinte érzésekre. A felvidéki, az erdélyi és a délvidéki ember tehát a felszabadítás után rendre beszámolt (az erdélyi és a délvidéki éppen most számol be) arról, mi történt, s mi lett vele, amikor gazdasorból szolgasorba került az elszakítás után.

De a hazatérés és felszabadulás drámája épp oly nagy s döntő fordulata az elszakított magyar életének, mint az elszakítás, mint az a pillanat, amikor kisebbségi sorba került, s mint azok az évek, amikor a kisebbségi helyzetet meg kellett szoknia.

A szolgasorból újra gazdasorba kerülni hát épp oly fontos, sőt talán fontosabb, mint a háborúutáni kiesés a gazdasorból.

Csakhogy ennek napiéletű és huszonnégyórás érvényű ujságcikkeken kívül nincsen irodalma. Valóban, arról a sok belső és külső változásról, ami a felszabadult magyarban a hazatérés után végbement, alig tudunk valamit, valami maradandót. S úgy érzem, hogy a hazatérés nagy drámájával szemben roppant igazságtalan, ha nem mondjuk el a pillanatok és folyamatok történetét, amelyekben ez a dráma bennünk és másokban végbement. Ez a felismerés kényszerítette e sorok íróját arra a vallomásra, amely e lapokon következik.

A hazatért magyar már országszemlélettel jött haza, mint amilyenell az anyaországi magyar rendelkezett. A felvidéki magyar azzal a szemlélettel érkezett, amelyet olyan országban szerzett, ahol a demokráciát össze tudták egyeztetni önmaga ellentétével, az imperializmussal. Az erdélyi és délvidéki magyar beletanult két balkáni állam viszonyaiba és módszereibe. Mind a három magyar elég komplikált téreben élt s látásában nagyon fel kellett készülnie, hogy népe sorsát megérthesse s eligazíthassa legalább szemlélődésében, világnézetében.

Ez a más országszemlélet más perspektívában látta az itthoni dolgokat is a hazatérés után. S talán hasznos lesz és tanulságos alkalmazni e más szemlélet ítéleteit, amíg a szemlélet nem gyöngül. Más vonatkozásban *ez kisebbségi tapasztalatoknak a felszabadult életbe való átmentésével egyenlő*. S mivel az idővel egyenes arányban gyöngül az egykori szemlélet, gyöngül és átalakul, siessünk, s mondjuk el tapasztalatainkat és hazatérési élményeinket, amíg frissek és hitelesek. Mert csak így lehet megőrizni a bennünk rejtő nemzetpolitikai értéket.

J. L.

Budapest, 1942 tavaszán.

HAZATÉRÉS.

1.

Új élet kapujában.

Most már bizonyosan tudom, hogy nemzedékemnek nincs oka semmit a sors szemére vetni. Mert a sors úgy elrendezte az én nemzedékem életét, hogy eseményekkel is megsúfolta éveit, de ugyanakkor mindent nagy bölcseséggel el is rendezett. Alig lehettünk négyévesek, amikor kitört a háború, s kilencévesek, amikor befejeződött. Az öt kemény esztendő már csak elmosódó gyermekbenyomások formájában él emlékezetünkben. A zsenge korban aztán a kisebbségi helyzet köszöntött ránk, de a kegyes sors csak húsz esztendeig hagyott bennünket ebben az életben, a harmincadik esztendőnk határán kihozott bennünket onnan, éppen jókor ahhoz, hogy új életet kezdhessünk. Kegyes volt ebben irányunkban a mi sorsunk, mert mit is kezdhethénk most életünkkel, ha negyven, vagy ötven esztendővel vállainkon, melyek közül a kisebbségben eltöltött évek majdnem kivétel nélkül duplán számítanak, új élet elkezdése előtt állanának? Azt hiszem, éppen a harminc az a korhatár, amikor még új életet lehet kezdeni.

S a napi események reánk bocsátásában is milyen nagy és ügyes rendezőnek bizonyult a mi sorsunk. Az új élet elé mindenkit érdeme szerint eresztett. Ugy rendelkezett, hogy mindenkinek számot kell adnia arról, amit eddig tett, vagy amit elmulasztott megtenni. Eképpen már szinte felsőbbrendű intézkedésnek, szinte rendelésnek látom, amikor a Felvidék visszacsatolása után elrendelték az igazolásokat, mindenkit felszólítottak cselekedetei előadására s a motivációk megmagyarázására. Volt abban valami nagyszerű, amikor mindenkinek, az egymillió magyarnak csak szinte a curriculum vitae-e leadása után, megtisztulva lehetett az új élet kapuja alatt általmenni.

Az én nemzedékem is leadta a maga curriculum vitae-jét, ki egyszerűbb, ki regényesebb körülmények között. Az én esetem a következő volt. Ugy történt, hogy egy novemberi vasárnapon – a visszacsatolás második hetében lehetett – éppen a városból jövök haza, amikor egy köpcös urral akadtam össze, éppen a kapunk előtt. A köpcös éppen engem keresett s üzenetet hozott bátyámtól Budapestről. Ő vagy tizenöt esztendővel ezelőtt ment fel a műegyetemre s tanulmányai végeztével is ott telepedett meg. A megszállás utolsó négy esztendejében azonban nem jöhetett haza, nem is írhatott reánk való tekintettel, csak néha válhattunk üzenetet közös ismerőseink útján. A forgalom még korlátozva volt a Felvidék és az anyaország között, teljesen valószínűnek tűnt hát, hogy a köpcös valóban testvérei üzenetet akart továbbítani. Csak akkor tűnt gyanusnak a testes Merkur vállalkozása, amikor előadta, testvérem arra szólít fel, kezdjek politikai munkába addig is, amíg személyesen találkozhatunk, mégpedig egy szélsőséges párt javára, mert most ez a pár a közvetlen jövő birtokosa. Azért volt hihetetlen ez az üzenet, mert bátyámat a politika sohasem érdekelte. Kénytelen voltam hát a kövér Merkurnak a legközelebbi utat megmutatni. „Holnap már megbánja ezt” – mondta még, amint Merkur szárnyas lényéhez nem illően nehézkesen eldöcögött, s másnap valóban okom volt bánkódnia amiatt, hogy a kövér küldöncnek utat mutattam. Mert ugyancsak a városból jövök,

amikor látom, hogy egy gépkocsi áll a házunk előtt, két hatalmas rendőrrel, egy tiszttel s egy polgári ruhás egyénnel. Miután bemutatkoztam, barátságos szavak kíséretében a gépkocsiba tessékeltek és a rendőrségre vittek. „Kihallgatjuk”, mondta a rendőrtiszt s beszólitott egy hivatalnokot, hogy legyen, aki leírja a jegyzőkönyvet. „Mondja el curriculum vitaejét, vagy feleljen a kérdésre, mikor és hol született?”

– Narodil jsem se – mondtam én nagy lélekzetet véve a vallomáshoz, s csak amikor azt kérdezte tőlem a tiszt: „mit beszél?” – akkor döbbsentem rá, hogy én csehül kezdtem diktálni a curriculum vitaeem. Bocsánatot kértem s megmagyarázni próbáltam ezt az elszólást, melynek az volt az oka, hogy én teljesen megszoktam ezt a formulát, mivel eddig csak csehül, mégpedig vagy ötször, diktáltam le rendőrségi használatra a curriculum vitaeem. Egyszer akkor, amikor Gömbaszögön főiskolás táborozást tartottunk és bekísért bennünket a rozsnyói csendőrség, másodszer akkor, amikor Pozsonyban szláv diákokkal egy heurigerben összeverekedtünk, harmadszer, amikor elkobozták egyetemi mozgalmunk egy értekezletének kinyomtatott jegyzőkönyvét, amelybe én is írtam egy sérelmes tanulmányt, negyedszer akkor, amikor felosztották egyik egyesületünk s vagyona elkobzására nálam is házkutatást tartottak és bekísértek, ötödször pedig, amikor Sók-Szelőce határában húsz kismagyarnak kétheti táborozást szerveztem, egy hajnalon huszonöt csendőr oszlatta fel a tábort s tőlem kivették curriculum vitaeem. Hát én teljesen megszoktam ezt a cseh formulát s most önkénytelenül is szájamra szaladt. A tisztnek elfogadhatónak tűnt magyarázatom. Aztán magyarul folytattam természetesen. Az is nagy rutinnal ment, mert már ugyancsak tudhattam kívülről, hol, milyen mozgalmakban vettem részt, kikkel érintkeztem, milyen cikkeket írtam, és milyen előadásokat tartottam, politikai pártnak tagja sohasem voltam. A végén a tiszt közölte velem, feljelentettek, hogy szélsőjobboldali politikai szervezkedést van szándékomban indítani. Miután megvallottam kalandomat a kövér Merkurral, a jegyzőkönyv aláírása után megszabadultam. Elpanaszolta még a rend őre, bárcsak lenne vége mindenki háborújának mindenki ellen s megtudtam, hogy az egyik legfelsőbb hatósághoz néhány ezer feljelentés érkezett mindenki részéről mindenki ellen.

Én csak akkor kezdtem, a magam esetén keresztül állandóbb szempontok alá helyezni a jelenségeket.

Egyszer láttam, amint gátat építettek egy kiöntésen. Állványokat vertek a vízbe, az állványokon kis sínek, a síneken kocsik futottak s munkások földet forgattak az állványokról le a vízbe. S mikor a fenekére ért egy rakomány föld, fölívágta a tó alját ázalék növényeket s mindenfajta üledéket. Ilyen háborgó tó volt a mi életünk akkor. Életünk tavában a felszínre lobbant a fenék s a hatóságok s a rend őrei derék munkát végeztek, amíg a vizeket le tudták csillapítani.

Nagyon érdekes szociológiai törvényeket lehetett akkor megfigyelni. Akkor tudtam meg, hogy a társadalmi létnek fluidumszerű anyaga van, melyet szilárd és kevésbbé álló formák tartanak össze. A létnek folyékony anyaga mindig a tartó formák alakját veszi fel. Mi akkor éppen abban az állapotban voltunk, hogy cserepekre törött a társadalom régi edénye s életünk úgy szétszóródott, mint a földrehullott higanycsöpp. Az új edények még nem állottak a helyükön és még nem jelent meg az új erő, amely össze tudta volna merni a szétszóródott csöppeket.

A társadalmi lét ingásával megingott egyéni életünk is s talán ez volt a komolyabb dolog. Mert az egyéni élet egyszerre két helyen is érik: a társadalom tartályaiban és az egyéni élet edényeiben. Akkor a mi életünk nemcsak társadalmi, hanem egyéni tekintetben is edényt váltott. Hogyan? Ezt akarom elmesélni.

2.

Újra Budapesten.

A felszabadulás öröme kezdetben olyan volt, mit a teremtés előtti köd, s csak később kezdtek kibontakozni belőle a szilárdabb testek. Kezdetben hát alig tudtuk szavakba önteni a nagy és mindent elborító érzést.

Az értelem csak akkor került az események fölé, amikor már megjelentek a megszilárdult testek és szűkebb, de az értelem számára megfoghatóbb jelentést adtak a szétáradó érzéseknek.

Visszatértünk az anyatesthez. Kezdetben csak ennyit tudtunk mondani. De amikor elmúlt az érintkezés tilalmi ideje a Felvidék s a trianoni ország között, azonnal rohantunk Budapestre. A mi számunkra Budapest lett a teremtés előtti ködből kivált s megszilárdult test, amely vonzást gyakorolt az életünkre. Az anyatesthez visszakerülés is általa kapott értelmet.

Az én szülővárosom életében annál inkább is Budapest lett a hazakerülés hangulatának vezértétele, mert Érsekújvár és Pozsony felé vivő vasút mentén éppen a legszélsőbb pont, ahová a főváros vonzása a mindennapi élet lüktetésében valaha még kiterjedt. Tőlünk északnyugatra már Pozsony vonzása hatott, északra meg a völgyekbezárt szláv világ kezdődött. De Érsekújvár élete minden napján úgy rohant Budapestre, mint az eltévedt csibe a kotlós védőszárnya alá. Vasutas város volt Érsekújvár, s mindenki utazott. A lakosság közszükségleti cikkeit a fővárosban szerezte be. Ha kifogyott valami, akkor a vasutasok s a vasutasnék kapták magukat s felmentek Budapestre. A Párisi-áruház tömegcikkei, a Lehel-piaci és a Teleki-téri egyszer, vagy ki tudja hányszor meghasznált holmik borzalmas tömegekben indultak útnak a mi városunk felé, minket a mi anyáink ezekről a csodálatos terekről öltöztettek. Én például emlékszem, a parizer nevét éppen akkor tanultam meg, amikor Budapestét. S a lóvirslit is mindig Budapestre emlékeztet, s még ma is így van ez: a háborús időkben már csak az jutott csemegének, anyánk egy-egy budapesti útja után, mi félve ettünk, mert attól tartottunk, hogy nyeríteni fog.

Amikor estefél befutottak a budapesti vonatok, a városban hallatlan mozgalmasság kezdődött. Sebes fiakkerek vágattak a macskaköves utcákon, mindig erről tudtuk, mennyi az idő, amikor a kocsik zaja bedördült az utcánkba. Ilyen azt mondtuk: „no, bejött a nyolcórás, vagy a féltizes.” A vonat a potrohos kocsiból valósággal okádta az útváriakat, akiket a hozzátartozók oly tömege fogadott minden este, hogy kitelt volna belőlük a májusi sasvári búcsú, pedig ezen minden családból illett résztvennie legalább egy személynek. Amikor a fiakkerek eldőrogtak, akkor a rikkancsok loholtak végig a városban a budapesti lapokkal.

Érsekújvár az egész kisebbségi idő alatt álmodott erről a életről s a visszacsatolás után, amint lehetett, szinte az egész város felköltözött napokra Budapestre. Az új élet hát ismét a főváros jegyében indult meg.

Én is jöttem azonnal, amint lehetett s meg is ragadtam itten.

Milyen volt az első benyomás? Benyomásainkat az értelem s az emlékezés egy ideig még nem mérte párhuzamosan. Tudtuk például, hogy most már szabad az út a fővárosig, amikor beültünk a vonatba, de azért belénkfészkelődött a régi izgalom, amint feltűnedezett Esztergom s szinte furcsa volt, hogy nem járta végig a szakaszokat a veséket s az útleveleket vizsgáló finánc. A Nyugatin is azzal az érzéssel szálltunk ki, hogy valaki biztosan figyel s féltünk, hogy otthon még mindig hatóságilag számonkérjük, mit láttunk s kikkel érintkeztünk.

Ez az alapérzés nehezen halványult; amíg megvolt, bizonytalan érzésekkel sétáltunk az utcákon. Nem tudom, hány utazás kellett hozzá, amíg kioldódott belőlünk, csak arra emlékszem, hogy bennem is sokáig megmaradt.

Az első örömeiket a régi helyekkel való találkozás ajándékozta. Ilyen helyek voltak elsősorban a Nyugati pályaudvar, az Andrásy-út, a Bazilika, a Duna, a hidak, a Gellért-hegy és Margit-sziget, aztán a már említett helyek, vagyis a Párisi-áruház, a Teleki-tér (az újváriak nagy fájdalma volt, hogy a Lehel-piacot már nem lelték), s ezekhez csatlakoztak a többi támaszpontok ebben a rengeteg városban. A fő helyeken kívül, amelyeket mindenki ismert, mindenkinek voltak szent helyei még, amelyeket biztosan felkeresett. Én izgalommal kerestem a Hunyadi János-úton azt a kapualjat, amelyben anyánkkal végigszorogtunk az utolsó koronázási ünnepséget s vagy félóráig találgattam a házat a Hajós-utcában, ahol anyánk testvérének cselédszobájában meghúzódtunk akkor éjszaka.

A viszontlátás legnagyobb élménye a Duna volt. Nemcsak az enyém, hanem mindenkié. Amikor a Felvidék után Észak-Erdély is visszatért, hét esztendő után viszontláthattam egyik barátom, aki egykor Pozsonyból Kolozsvárra költözött. Amikor a Keleti pályaudvaron kiszállt, az ölekezés után első kívánsága az volt, vezessem a Dunához. S az Erzsébet-híd mellett, a Petőfi-szobor előtt csakhamar hosszú csendben bámultuk a folyót. Mit éreztünk azokban a pillanatokban? A folyó emlékezetes volt a kisebbségi évekre, mert Pozsonynál a nagy ligeti séták készítették egykori élettervünket, melyhez a Dunának sok köze volt. A Duna a folytonosságot jelentette hát az elmúlt s a készülő életünk között, melynek éppen a küszöbén állottunk azokban a pillanatokban. A Duna az emlékeztető volt a nagy hazára s a mégnagyobb, Középeurópára s egészen bizonyos, hogy versek, verssorok és programok cikáztak akkor agyunkban, melyeket költőink írtak a Dunáról, a Dunához s dunatáji sorsról. S végül a Duna figyelmeztetett a nagyság érzésére és a nagyság bátorságára kétévtizedes kisebbségi helyzet után, de úgy figyelmeztetett, hogy a kicsiségben eltöltött évek hasznát se felejtsük.

Elég hosszú ideig tartott a boldog öröm, amikor egydarabban hordtuk a főváros keltezte nagy benyomásokat. Még sokáig nem mertük apróra váltani a nagy érzéseket. Nem hatoltunk be a város és a fővárosi élet részleteibe. Egy hazai ismerősöm, könyvkereskedő a régi fajtából, amelyenből csak egy-egy ha jut minden alma materhez, vagy fél-esztendeig nem mert hozzányúlni a fővárosi élmény részleteihez, pedig könyvkereskedői

tanoncéveit is itt töltötte. A hazatérés után félesztendeig minden vasárnap felutazott Budapestre, boldog áhitattal sétált egyet a körúton, vagy a Dunaparton s ez teljesen kitöltötte, aztán hazautazott. Egy hónapig csak az Országházzal járt vasárnapi barátkozásra, a másik hónap programja a Margit-sziget volt, a harmadik a Gellért-hegy s így tovább. Úgy voltunk hát a nagy élménnyel, mint az első nagy bankóval életünkben, melyet nem mertünk felváltani. De a felváltásnak mégis be kellett következni.

3.

A nagyság bátorsága.

A nagyság érzéséről, vagy a nagyságra való bátorság érzéséről szoltam a imént, mely érzés akkor ébredt bennünk, amikor a hazatérés után először megállottunk a Duna partján. A nagy folyón kívül még más dolgok is ébresztették ezt a érzést. Ébresztették például a merész ívek a pesti hidakon, ébresztette a város terjedelme. Mi ugyanis kisebbségi éveinket kis és középvárosokban morzsoltuk le s csak vendégek voltunk a nagyobb közép-európai vagy nyugati metropolisokban. A nagyság érzését keltette az is, amikor a pesti oldalról a budai oldalra néztünk. Az épületek és a dombok szinte bíztattak és nógattak bennünket a nagyság bátorságára. S amikor átmentünk a budai oldalra és onnan tekintettünk le a városa, a nagyság érzése már szinte a monumentalitás érzésévé növekedett bennünk. Ekkor büszkén és elégtétellel töltött el s ez volt a perdöntő bizonyíték, hogy Budapest végleg Prága fölé került. A Gellért-hegy tetején az volt az első gondolatunk, hogy a Moldvát hányszor lehetne elfektetni a Duna ágyában s a moldvai kicsiny propellerek öccsei lehetnének a mi folyamjáróinknak. Az első benyomások idején még ilyen külső összehasonlításokban gondolkodtunk. Ámbár volt ebben valami tárgyilagosság is, ami tülemelkedett szubjektivitásunkon. Azokban a napokban felvittem egy másnemzetiségű hazatért ismerősömet a Gellért-hegyre, lássa a várost egy szép őszi délután. Hosszan nézte a folyót s a várost, és amikor leereszkedtünk a hegyről, akkor így szolt: „Ti magyarok, miért akartok még mást is, amikor mindenetek van?” A város keltette ezt a benyomást benne. S azóta rájöttem, Budapest éppen azzal teszi a legjobb szolgálatot nekünk, hogy azt a benyomást kelti, ebben az országban minden megvan és szükség semmire sincsen.

Az egykori kisebbségiekben a hazatérés után egyszerre csak általánosan mozogni kezdett a nagyság és a nagyság bátorságának az érzése. Csakhamar általános és szociológiailag is mérhető jelenség lett ez. Alkat és szerencse ébresztette a bátorságot a nagyságra a hazatértekben. S mivel az alkatok különbözők s a szerencse nem szegődik egyformán mindenkihez, hát a bátorodás is különböző fokokat ért el a hazatértekben. De, hogy általános érzés volt, azt az is bizonyítja, hogy az egyik napilapban, méghozzá éppen a hazatértek napilapjában vezércikké és jelszóvá is lett ez. Még ma is emlékszem a képre, amellyel a cikk írója a nagyság örömét bizonyította. Az író fővárosi tartózkodás után rövid időre hazavetette dolga a dombos Felvidék egyik szögletébe. Azzal töltötte otthon napjait, hogy elmerült a polgári élet részleteiben. Csodálta a felmenők apró munkáját és kitartását, a szívós harcot kicsiny eredményekért, a lassú építést, a javak kuporgatását, a

krajcárokat forintba gyűjtő szorgalmat, a szolid, de megbízható élet kiegyensúlyozottságát. (Közbevetőleg kell emlékezetünkbe idézni, hogy a húszéves kiszolgáltatottság erre az apró munkára szorította és tanította az elszakított magyarságot; lassan egészen megtanultuk volna, mint a német szórványok, az állam nélküli fennmaradás művészetét evvel a gyűjtő, hangyaszorgalmú aprómunkával, hisz a kisebbségi irodalomban és a sajtóban már írók és szellemi emberek az aprómunka elméletét is tanították.) A kisebbségi sorból tegnap hazatért író hát csodálta a szőlődombokon a kapavágást kapavágás mellé tevő ősök munkáját. De egyszerre csak a magasban repülőgép berregett el a feje felett. Feltekintett a gépre s a vidékii okos nyugalomban hirtelen nyugtalanságot érzett szívében: maradjon itt s vesszen a részletekbe, vagy repüljön és szálljon fel a nagyobb életbe s rázzon le magáról minden lenyűgöző s marasztaló apró kicsinyességet? Az író akkor azt vallotta, hogy a nagyságot választotta: azonnal csomagolt s ment vissza a fővárosba.

Mások viszont másképen ébredtek a nagyság s a megnőtt lehetőségek tudatára. A kisebbségi sorsban az egész magyarság egy folyton alacsonyabb szinte szoruló népi-társadalmi életet élt. Nem voltak nagy szervezetek, amelyek segítették volna a nép társadalmi fejlődését. Nem volt állam körülöttünk. A hazatérés azonban államot hozott s ennek a ténynek értéke éppen akkora volt, mint amilyen sóváran nézte a kisebbség a szlávok államát, amelyből kiszorult s csak tárgyi kellék lett a kormányzásban. Az egész kisebbségben nagyszerű izgalmak keltek arra a gondolatra, hogy most állam lesz körülöttünk. Állam, mely befogad és véd, bajokat távoltart és hasznos hatásokat és kezdeményeket kifejlődni segít. A bátorlét érzése növekedett a legszélesebb rétegekben.

Ez az érzés, amely kezdetben a lehető legáltalánosabb volt, a hazatérés után a viszonyokhoz képest szükségszerűen szűkülni kezdett. Voltak csoportok, amelyek szívében nemcsak hogy megmaradt, hanem még növekedni is hatalmasodni is kezdett, de voltak csoportok, melyekben halványult. Legelső sorban a hazatért középosztályban vert gyökeret a bátorság a nagyságra és benne növekedett. Ma már úgyszólván csak ebbe a rétegben található ez az érzés.

Nagyon egyszerű magyarázata van ennek. A hazatért középosztályt csak nem maradéktalanul felszívta az állam s a közintézmények. Ez a réteg a hazatérés után a maga létét az államéval egyeztette össze, mégpedig úgy, hogy felszabadult léte gondját az államra hárította. Úgy is mondhatjuk, hogy a középosztály az állammal azonosult s ezzel párhuzamosan tudatát a legnagyobb közösség méreteire növesztette, szinte államosította. A többi csoportok nem érzik ily közelinek az állam tényét. Ezek visszahúzódtak a társadalomba, mely az állammal szemben nem oly közvetlen, nem kézzelfogható, sokkal elmosódóbb s elvontabb és nem annyira gyakorlati közösséget jelent.

Ez magyarázza aztán azt is, hogy a középosztály bontakozott ki a leggyorsabban a kisebbségi sors hatásaiból. A középosztály hagyta el legelőször a kisebbségi tudatát s ő fejlesztette ki a leggyorsabban a többségi tudatosságot. Aki tehát a kisebbségből a többsége való átfejlődést tanulmányozni akarja, annak számára a középosztály a legalkalmasabb terep.

Mi azonban figyelemmel akarunk lenni az összes tényezőre, éppen ezért visszatérünk egy előbb észlelt jelenséghez. A kisebbségi középosztályban hát az állam erősen alátámasztotta a felszabadulás nagyságélményeit és tekintélyes bátorságot is kölcsönzött

ehhez az élményhez. A kisebbségi többi rétegei is tele voltak olyan várakozásokkal, amelyek csak a középosztálynál teljesültek. S amikor megvilágosodott és tudottá vált a középosztály előnyös helyzete, akkor az következett, hogy majdnem minden réteg részéről valóságos futás indult meg a legcsekélyebb középosztályi vagy annak hitt pozíciók felé. Nem csoda ez, hisze az egész kisebbség húsz esztendeig vágyódott a bátorlét után. A visszatérés után egyszerre csak általános tünetté vált a hazatért magyarok középosztályosodása. S mivel nálunk a középosztály jórészt hivatalnoki elemekből áll, a középosztályosodás hivatalnokosodásnak is nevezhető. Aki csak tehette, hivatalt vállalt. Szinte nem számított egzisztenciának másféle elhelyezkedés.

Szülővárosomban nagyon érdekes jelenségeket lehetett megfigyelni. Egy szabómeister például, aki jólmenő vállalatot szervezett a kisebbségi helyzetben, elhagyta mesteriségét s négy gimnáziumával hivatalt vállalt a városnál. Az önálló lakatosok és keresett szerelők is feladták jólmenő műhelyeiket és a vasúthoz mentek. A négy gimnáziumot végzett kereskedő felfedezte tanult voltát és egykori tanult-ember-ambícióit és szintén hivatalt vállalt. S ha lett volna annyi hely és annyi hivatal, minden hazatértet azonnal középosztályosítani lehetett volna, az egész felvidéki magyarságot be lehetett volna emelni a középosztály sáncaiba.

S minden azért, mert – ismételjük – a hazaért magyarságot hirtelen elfogta a nagyság vágya, a bátorlét érzése s ez az érzés kielégülést keresett. Oly nagy volt a vágy és a keresés, hogy csendesen elhaltak azok a szervek, amelyek a kisebbségi helyzetben nem az államra támaszkodó bátorlét, hanem a megszervezett társadalmi lét bátorságát adták a magyaroknak, akik az államból teljesen kiszorultan éltek. Rendre elsorvadtak és elhaltak a társadalmi és kulturális szervek. Sőt még a szellemi emberek, az írók is, akik azelőtt a társadalmi tudat erősítésével ébresztgették a népi-nemzeti tudatot, szintén középosztályosodtak, illetőleg elhivatalnokosodtak és – elhallgattak.

Nagyon érdekes és dokumentatív erejű példákat lehetnek felsorolni itten. Csak néhány megemlítésre szorítkozunk. Van három olyan író is, aki vállalati igazgató lett s azóta – nem műveli az irodalmat. Rengeteg publicista szintén hivatalnok lett, jó tanulmányírókat a minisztériumok szívtak fel az elhallgatás következményével. Még jó, ha az írók egy újság szerkesztősége nyelte csak el.

A hazatérés egészen már szelekciót idézett fel a hazatért magyarságban, mint a a kisebbségi helyzet. Húsz év alatt a kisebbség nem mehetett közhivatalokba, az állam irányába nem szelektálhatott, de annál erősebben indult meg a kiválasztódás más területeken. A hazatérés megnyitotta a közhivatali kiválasztódás lehetőséget s ez mintha egyszerre kontraszelekciónak minősítette volna mindazt, amit a kisebbség húsz év alatt minden területen produkált, beleértve még a szellemi funkciókat is, tekintve, hogy a szellemi emberek is előszeretettel húzódtak be a hivatalokba.

Három esztendeig tartott, amíg a Felvidéken felismerték, hogy ez az állapot tarthatatlan. Három év múlva újra szükségét érzik a kulturális és társadalmi szervezkedésnek, az egykori intézmények feltámasztásának. Gondolkodó fők arra törekszenek nemes lokálpatriotizmussal, hogy városaiknak visszaszerezzék az egykori szerepeket és jelentőséget, folyóiratok indulnak és könyvek készülnek. Mintha rájönnének, hogy egy nép nem élhet úgy, hogy létformájában csak az állam sugározza szét a bátorságot és bizton-

ságot, hanem sugároznia kell azt a társadalomnak is. Mintha látnák újra teljes fényében azt a régi kisebbségi helyzetben fogant igazságot is, hogy a népi fennmaradás csak úgy képzelhető el, ha a bátorlét egyformán sajátja minden rétegnek.

4.

„Jönnék a felvidékiek!”

„Jönnék a felvidékiek”, hangzott mindenütt az országban. Mindenütt roppant várakozásokkal tekintettek a hazatértek felé. Majd ők megmutatják, hangzott mindenütt.

De mit mutassanak meg? Ezt senki sem mondta meg pontosan. Az anyaország az elszakított magyarságot húsz éven át a gályaraboknak kijáró tisztelettel vette körül. Tisztelettel és csodálattal. Ez a tisztelet és csodálat aztán nagyszerű szerepet készített a hazatérteknek. A szerepeket minden tekintetben szuperlatívuszokra méretezték. A Felvidék a boldog mámorban gondolkodás nélkül vállalta a szuperlatívuszokat s megfeledkezett arról, hogy mind a fájdalmat, mind az örömet csak az őszinteség rovására lehet állandóan felsőfokban ünnepleni s ünnepeletni. Az öröm és a fájdalom tiszta, egyszerű és emberi volt, csak hogy éppen elfelejtődött, hogy éppen tisztaságában és egyszerűségében van nagysága.

Csakhamar kiderült, hogy itt valami nincs rendben. A gályarabsors utólag igénnyé lett s az már nagyon mélyre mutatott, amikor felvidékiek és anyaországiak azon vitáztak, hogy melyiknek volt gályarabosabb a sorsa.

Az írástudók tagadhatatlanul sokat vétkeztek azzal, hogy a kellő időben közbe nem léptek. Bennem is valami büntudat ébred, amint visszagondolok ezekre az időkre. Ez a büntudat kényszerít most arra, hogy megkeressem a tiszta és egyszerű pillanatot a felszabadulás drámájában, amikor a nagy tény bennünk végbement. A büntudat most a tett színhelyére kergeti az emlékezést, a szeredi-galántai országútra, ahol a mi felszabadulásunk izgalmas és tiszta öröme elénk jött és belénk költözött.

5.

„Álltunk és sírtunk.”

Szeredig hozott bennünket, leszerelő cseh katonákat a vonat s innen gyalog kellett átmenni Galántára a tegnap megvont új határon. Galánta már „magyar volt”, magyar volt azelőtt is, de most ez almozás azt jelentette, hogy oda már bevonult a magyar katonaság és a városkát visszavette.

Nagy tömegekben öntöttek bennünket a vonatok. A kis szeredi állomás még nem látott ilyen torlódást. Ötezren is lehettünk talán s milyen képet nyújtott ez a hatalmas tömeg! Amikor a mozgósításkor felszereltek bennünket, sokan hazaküldték a civilt s most kimustrált komisz rongyokban, ócska lakatosruhákban, amely ruhákat Zsolnán pár koronáért vásároltak, sokan ingben-gatyában, mely alá felvették a leszerelés után megmaradt téli kezeslábasokat, de volt olyan is, aki csuhában és az ég tudja még miben

díszelgett s didergett a tömegben. Ezen felül mindenki hangos volt, mindenki társait kereste a tolódásban és a zürzavarban. Az egyfalubeliek között kis összetartások keletkeztek, senki sem akart egyedül maradni. Amikor aztán a cseh tisztek utoljára századokba osztottak bennünket, hogy elindítsanak a határ felé, az egyfalubeliek szinte egymás kezét fogták a sorakozásnál, mint az iskolásgyerekek. Volt sarzsikat állítottak a századok élére s kilométeres közökben indítottak bennünket az új határ felé.

O, az izgalomban milyen fontos volt akkor annak a vonulásnak minden mozzanata! Az újraéledt hangulat most visszahozta a régi pillanatokát. Az országúton kis távolságokban tankcsapdákat állítottak s mi kigyóztatva nyomultunk az akadályok között. A falu alatt, a nyílt határra néző kerítések mögött ütegek állottak a kertekben, a lövegek testét és a legénységet a palánkok fedték, csak a csövek bámultak nyitott torokkal az új határ felé. Kint az árkokban és a fák tövében gépfegyverfészek nehéz és könnyű géppuskákkal. A századból hátra kevesen tekintettek. Én azóta, ha Szeredre gondolok, ideges rángást érzek a hátamban, mint a reumát és ugrásra kész veszélyeket félek magam megett.

A menetelés végtelenül nehéz volt, a katonaládák mély barázdákat vágtak kézen és a vállon, az út felfelé vitt s mi ugyancsak görnyedeztünk. Vagy két kilométerre domb emelkedett s mi a domb mögött vártuk a magyar honvédeket. Közelebb érve láttuk, hogy a faluban felállított ütegek megfigyelő állása van a domb tetején, s még jó darabon tartottak a gépfegyverfészek is.

Aztán az országútról mezei útra terítették bennünket s lassan fák takarták be hátunk mögött Szeredet. S ahogy távolodtunk úgy bátorodtunk, kedvünk s szavunk jött a távolsággal, vagy azzal, ahogyan Galánta közeledett. S egyszerre futni és rohanni kezdtek az emberek, elsőéves újoncok, kiszolgált tartalékosok és világháborút élt negyvenötvenévesek, mind eszelősen rohanni kezdtek. A biztonságosabb helyzetben már nem kellett a bátorító együttlét, az egyfalubeliek már nem fogták egymás kezét, vagy türelmetlenek lettek egyszerre, vagy az iménti izgalom ütött ki az embereken, vagy nem jött gyorsan a pillanat, amelyre húsz esztendeje készültek, mindenki elsőnek akart találkozni a pillanattal, elsőnek akarta megpillantani a magyar honvédeket. Így történt aztán, hogy Nebojszára, a magyar határfaluba már félelmetesen szétszakadt tömegben mentünk be. Ölelkezés a magyar honvédekkel és aztán cserebere. Akin egyenruha volt közülünk, az csakhamar elcserélte a gombokat és a distinkciókat. A férfiakhöz illő iménti komoly pillanatok így oldódtak fel gyerekes örömben.

Szered az utolsó kisebbségi emlék és a honvédekkel való találkozás az első felszabadult élmény. Ha akkor, mondjuk nyilatkoznom kellett volna, hogyan szabadultam fel, mit éreztem abban a pillanatban, azt mondhattam volna, amiről az imént beszéltem. Az újságok akkor bőven közöltek ilyen nyilatkozatokat, két esztendeig az ilyen vallomások voltak a fő műfaj az újságok vezető helyein. Ilyen apró örömeket vallott a felvidéki, az erdélyi ember s ilyenekről vallottak a délvidékiek.

Az egyik barátomat egy lap akkor felkérte, mártsa érzelmeibe a tollát és írja meg a pillanat hangulatát, azokét a pillanatokét, amikor fehér lován bevonult a városkába Horthy Miklós. A szerkesztő époszt várt. S legnagyobb csodálatára az állott a cikkben: „Álltunk a hidon és sírtunk.” „Hát csak így szabadultatok fel? Álltatok és sírtatok, s ez volt minden?”

Az első pillanatban a nagy tömegben ránkboruló érzések így mutatkoztak meg.

De ha pontosak akarunk lenni, akkor azt kell mondani, hogy a felszabadulás egy pillanat és egy hosszú folyamat ténye tulajdonképpen. Mi ezt a pillanatot, az érzelmek kulminációs pontját és megnyilatkozási formáját próbáltuk megfigyelni. De meg kell állapítani, hogy a kisebbségi ember egy pillanat leforgása alatt nem szabadulhatott meg mindattól, amin húsz esztendő alatt keresztülment. Nekem még két év után is szememre vetették, hogy még mindig tele vagyok kisebbségi érzésekkel. Az újságok a nagy pillanatot akarták megfogni s nem kísérték el az embert azon az úton, mely a történelmi pillanat után következett. Ennek a nagy lélektörténetnek semmi nyoma sincs annak ellenére, hogy jelentősége felmérhetetlen. Ez a kérdés már régen nyugtalanít. S ez a nyugtalanítás üzött vissza a galántai országútra s ez ösztökél arra, hogy Nebojszától Budapestig, ahol megállapodtam, felszedjem a lélek rezzenéseit, melyek adalékot adhatnak a felszabadulás – nincs jobb szavam –: lélektörténetéhez.

6.

*A visszatért középosztály
új feladatok előtt.*

Most már elég a távlat gondolkodni azon, miért nem váltotta be a Felvidék s a hazatért északi magyarság a hozzáfűzött reményeket. Szeretném felsorolni az okokat egészen a következményig.

1. Elsősorban azért nem, mert pontosan senki sem határozta meg a reményeket.

2. A szerepet mindenki romantikusan gondolta el, az északi magyarság belement a szerepbe s csak később ismerte fel, hogy csak hangulati kielésekről van szó a legtöbb esetben. Ezt talán tökéletesen teljesítette is az északi magyarság, jó médiumnak bizonyult a hangulatokra.

A jobbak úgy képzeltek, hogy az északi magyarság amolyan tanítómestere lesz majd a nemzetnek s az országnak, hisz tapasztalatokkal és szenvedésekkel megrakódva tért haza, továbbadja hát élményeit az országnak. Ez már reálisabb elképzelés volt az északi magyarság hazai szerepéről, de miért nem sikerült ez sem?

1. Nem sikerült azért, mert a Felvidék és a felvidéki magyarság csak vékony csík az országhoz és a néphez képest, kiterjedésében továbbra is kisebbség.

2. Nem sikerült azért, mert a hazatértekben is átrétegző és átképző kiválasztódás indult meg, még a szellem is átképezte magát és reálisabb kielégülést keresett.

Figyelembe kell venni azonban, hogy egy nép vagy valamely darabja egy népnek, a maga egészében nem tud nevelő hatásokat kibocsátani. Egy népben vagy elszakított darabjában csak egy réteg, mégpedig a középosztály a nevelő. A szó valóságos értelmében is. Mert a középosztály látja el az oktatást, de ő a példamutató társadalmi tekintetben is. Nos hát, a felvidéki középosztály kérdésévé zsugorodik, hogy az északi magyarság miért nem tudta szerepét betölteni s miért nem tudott a várakozásoknak megfelelni.

S ha idáig jutottunk, vizsgáljuk meg pontosabban ezt a kérdést. Az északi magyarság középosztálya a rengeteg feladatot nehezítő körülmény mellett főleg azért bizonyult

képtelennek a kitűzött szerepre, mert nem volt egységes, sőt éppen a hazatérés pillanatában bomlott fel a legvégzetesebben. A hazatérés előtt nagyjából fiatalabb és idősebb évfázatokra lehetett osztályozni, ám rengeteg alosztály létezett még e két nagyobb csoporton belül. A fiatalságot a húsz esztendő nevelte, az idősebbeket az emlékezés éltette. A hazatérés pillanatában az idősebbek úgy értelmezték a világpolitika következményeit – a hazatérés is ilyen következmény volt –, hogy azok az ő reményeikből bontakoztak kis és öltöttek testet. Az idősebb évfázat annyira megnövelte tudatát és öntudatát, hogy a fiatalabb évfázatok, akik megélni is akartak azért a húszesztendő száműzésben, valószínű büntudattal kerültek haza. A közvéleményt az idősebbek úgy befolyásolták, hogy a hazatérés ténye kizárólag az ő művük volt.

Gyorsan le kell szögezni azonban, hogy ebben még az idősebb középosztály sem volt egységes. Mert akadtak szűkebb csoportok itt is, amelyek a hazatérést, amit világpolitikai erőviszonyok tettek lehetővé, kizárólag a maguk érdemének tekintették. Világosabban úgy érhető ez, hogy a hazatérésnek pártpolitikai értelmezést igyekeztek adni. Ez a színjáték szomorú volt és kiábrándító. A fiatalok büntudattal álltak csakhamar a hazai földön, az öregek veszekedtek. Számomra ezt a korszakot, amíg élek, az a mese fogja jellemezni, amit egyik idősebb politikai vezérünk háttérbeszorulásának keserűségében mondott egy emlékvacsorán az ellentábor szerepének megvilágítására. Így szólt a mese: Rászállott a darázs a harangra tizenkettő előtt pár pillanattal. A harangozó megköpte markát és meghúzta a harangkötelet. A harang megszólalt s a darázs öntudattal vakarta potrohát, mondván: harangozok. De azt hiszem, hogy ebben az időben minden politikai csoport szívesen elment volt darázsnak, hogy – „harangozhasson”. Okult ebből később Erdély és az ország. Itt már az volt az elv, hogy vagy mindenki darázs lehessen, vagy senki.

A felvidéki szerep betöltésénél a lehetőségek számszerű seregszemléje sem hasztalan. Mekkora volt a hazatérés pillanatában a középosztály, amelynek a szerepet be kellett volna tölteni?

Az egész hazatért középosztály a háromnegyedmilliós magyarságból nem lehetett több száz, százötvenezer léleknél. Az eszméket teremtő (írók, politikusok, művészek) és az eszméket, valamint a társadalmi létformát szervezők (hivatalnokok, tanítók, tanárok, egyesületi vezetők és szervezők stb.) számát nem lehet többre becsülni. De ez a szám sem volt egységes. Le kellett belőle számítani a fiatal középosztály nagy részét s a megmaradt részt is ketté kell osztani körülbelül két egyenlő részre. Sőt a későbbi események három részre bontották partállás szerint a középosztályt. Tegyük fel most már, hogy mindegyik csoport húszezer középosztályi szerepű magyarra támaszkodik a Felvidéken.

Milyen feladatok vártak ezekre a csoportokra a realisabb várakozások szerint? Reájuk várt az, hogy őrizői és átadói legyenek mindannak, ami megtartható a kisebbségi helyzet tapasztalatai közül. Ezeket a tapasztalatokat egy háromnegyedmilliós északi magyar tömb számára kellett volna őrizni és egy tízmilliós anyaországi magyar tömbnek átadni; sőt arról is gondoskodni kellett volna, hogy át is vegye. Hoznia kellett volna az északi középosztály valamely csoportjának azt az új létformát, amelyet az anyaországi magyarság várt és vár maiglan. Ennek az új létformának legalább az eszmei tartalmait kel-

lett volna megteremtenie, őriznie, és átadnia. Példákat kellett volna hozni a társadalmi és a gazdasági szervezésre, olyan példákat, amelyek alkalmasak az egész nemzetnek új életet biztosítani. Új irányt kellett volna diktálni Közép-Európa felé is, mert hosszú ideig az északi magyarság olyan középeurópai viszonyok között élt, hogy nagyon jól kitapasztalhatta a Dunatáj lehetőségeit. Ennek a középosztálynak lett volna feladata, hogy... Sorolhatnók a feladatokat százig, ezerig. De a következmények feleslegessé teszik az elmulasztott szerep aprólékos körülírását. Nem volt megfelelő ember, csoport, szervezet ezekre a szerepekre. A kicsi szám még nem lett volna a legnagyobb handikep, mert a számbeli kicsiséget mindig ellensúlyozni lehet a minőséggel. De nem történ meg ez sem.

Immár bele lehetne nyugodni abba, hogy az északi középosztálynak nem lehetett küldetése az egész ország fel. De miért vesztette el szerepét az északi magyarság felé is? Miért nem tartotta meg nevelő és vezető pozícióit a szűkebb tájakon? Érzésem szerint ez a legsúlyosabb kérdés, amit a felvidéki viszonyok alakulásával kapcsolatban fel kell tenni. Egyre határozottabban síklik ki az északi magyarság vezetése is a középosztály kezéből s ezzel arányosan veszik az az egység, amely a kisebbségi helyzetben kialakult. Az alsóbb rétegek magukra maradnak és társadalmi magányba süllyednek. A középosztály elhivatalnokosodott szűkebb léte problémáit többre tartja a falu, a város, a vidék s a nemzet problémáinál. Csak elvétve akadnak Érsekújvárt, Léván, vagy Kassán vidéki Cassandrák, akik rettentő magányban fújják, hogy ez nem mehet így tovább. Abban a reményben adom tovább e magánosok figyelmeztetését, hogy azt mások is meghallják.

7.

A felvidéki és az anyaországi középosztály

A társadalmi hatás és nevelés kérdésében is körülbelül azok a törvények érvényesek, mint az egyéni nevelésben. Nevelni az tud, aki erősebb egyéniség, aki több, akinek van mit átadnia annak, akit nevel, vagy akit nevelni kell. Hogy mármost a felvidéki középosztály nem szélesebb, sem szűkebb keretekben nem tudott magából nevelő hatásokat kibocsátani, az annyit jelent, hogy nem volt képes ilyen hatásokra. Ennek magyarázata az lehet, hogy nem is tudott magából ilyesmit kibocsátani, vagy ha mégis, akkor nem volt elég ereje, hogy hatásait érvényesítse.

Társadalmi tekintetben törvény, hogy tartós érvénnyel nevelni csak egynemű elemeket lehet. A középosztály a középosztályt, a parasztság a parasztságot nevelheti és neveli is a legnagyobb eredménnyel. De a hasonszőrűek között is az dönti el a nevelést, hogy milyen erővel tudják hatásaikat elfogadtatni.

Az északi középosztály, miként az imént mondtuk, kezdi elveszíteni képességeit a hatásokra az északi parasztsággal szemben. Ez még érthető jelenség, tekintve, hogy itt különemű elemek állanak szemben. De mivel magyarázható az a tény, hogy képtelen volt a hatásokra az északra került anyaországi középosztállyal szemben is? Mivel magyarázható, hogy mindenütt a trianoni magyar középosztály adja meg a maga tulajdon-

ságaival az élszaki középosztály character indelebbiliseit? A felelet nem lehet más, mint az, hogy a trianoni középosztály erősebb és öntudatosabb társadalmi egyéniségnek bizonyult. Nagyobb a társadalmi öntudata, nagyobb a biztonsága, nagyobb az öncélúsági beidegződése. Pedig egyébként az egymásrahatás szempontjából egyenlők lehetnek az előnyök mind a felvidéki, mind az odakerült középosztály számára. Nem kerülhetett ugyanis több trianoni középosztályi elem a Felvidékre, mint amekkora az észak magyar középosztály, sőt az a benyomásom, hogy a trianoniak vannak kisebbségben. Mégis képesek arra, hogy a maguk formáira változtassák az egész osztály képét s így az egész Felvidéket is. Az észak és a trianoni középosztály összeolvadása oly család képét juttatja eszembe, ahol a férj erős és erélyes, a feleség pedig törékeny. A férj oldalán fizikai fölény, az izomerő fölénye, a feleség oldalán inkább a szellemé, de azért a szellem magasabbrendűsége ellenére boldog izgalommal rendeli alá magát a fizikai túlerőnek. A két középosztály társulásában is pontosan ez ment végbe s így a trianoni középosztály adja meg a házasság jellegét.

Bekövetkezett hát az, hogy a várakozások ellenére a trianoni középosztály hozott új létformát a Felvidékre, holott mindenki azt várta, hogy az észak középosztály adja majd azt az egész magyarságnak. A trianoni középosztály létformája nagyon színes és nagyon kívánatos. A formák és külsőségek barokk gazdasága jellemzi ezt a létformát, minden pillanatban XIV. Lajos udvara jut az ember eszébe. Formák gazdagsága az emberek társadalmi állásában, formák tömege az érintkezésben. Formaság, mégpedig felhajtott árfolyamon az élet anyagi körülményeibe, elsősorban az öltözködésben. Már másoknak is feltűnt ez, de kevesen tudják még, hogy középosztályunk ebben a tekintetben ideáltípusa lett minden náció középosztályának és polgári rétegeinek. Ma már a divatot nem egy nyugati ország polgársága tőlünk tanulja el. Az embernek aztán az az érzése, mintha a magyar középosztály mindent a hivatali szabályzatok és szolgálati pragmatika szerint formált volna ki. Mintha az egész életét valamilyen parlamentben normatív rendezéssel építették volna fel, mindenre írott és íratlan törvényei és szabályai vannak. S mindennek tetejében az az egymásközti, vagy az osztályon belül érvényesülő családiasság, mintha mindenki öccse és bátyja volna mindenkinek. Az első pillanatban valami belső demokratizálódásnak tűnik fel ez, de aztán rájön az ember, hogy jobb lenne, ha mindenki uramnak tisztelné egymást.

Kicsit szédített az első pillanatban a középosztály káprázatos formakésztsége. Pislogtunk, mint amikor setétből hirtelen napfényre kerül az ember. A mi formáink puritánul leegyszerűsödtek a kisebbségi helyzetben. Életünk olyan volt, olyan lett, mint a kálvinista templomok belseje, ahol csak a dísztelen lényeg a fontos s a formák és külsőségek nem juthatnak a lényeg előtt fontosabb szerepre.

Amint mondtam, a középosztály a visszacsatoláskor a formák barokk gazdagságával és sokaságával öntötte el az életet. Pompázatos ruhák, sok kokárda, sok árvalányhaj, sok Petőfi-nyakkendő és Bocskay-sapka, ezt látom újra, amint a város utcáira visszaemlékezem. Ugyanígy a társadalmi érintkezésben. A címekeket, haj, a címekeket sehogy sem tudtuk megtanulni. Még két év múlva is hivatalomban kétszer kellett írnom minden levelet, mert a címekeket következetesen eltévesztettem. Igazgatóm is kifakadt egyszer: „Mikor fogod már megtanulni, hogy a címekek országában vagyunk?” Egyik barátom

három napot fordított arra, hogy az ültetési rendet megtanulja, amikor egy nyilvános ünnepély rendezésével bízták meg. Így csak olyan csoport és osztály pompázik, amely létéről s annak változatlanságáról oly megingathatatlan hittel rendelkezik, mintha az örökkévalóság öröködné pillanatai felett. Mi éppen abban az állapotban voltunk, amikor egyik életünkből a másikba kellett átlépni. Életérzésünk úgy hullámozott, mint amikor szél szalad a búzamezőn keresztül a pünkösdi határba s fogalmainkban és ismereteinkben olyan átcsoportosítást kellett végrehajtani, mint amikor átcsoportosítanak egy hadsereget. Minden elhagyta régi helyét tudatunkban és kereste az újat az új körülményekben. Hát elképesztette a középosztály nagy biztonsága és öntudata s talán irigységet keltett is az első pillanatban.

8.

Első lecke.

Most jut eszembe, hogy az első leckét, az első tanítást én is az anyaközéposztálytól kaptam a hazatérés első napján. Azért jut eszembe ez az első lecke, mert csodálatot keltett nemcsak bennem, hanem mindenkiben, akinek része volt benne, de nemcsak csodálatot, hanem irigységet is. Akkor sokat gondolkodtam e példán, mely felismertette, hogy az élet s a létforma barokk tartalmait mily könnyen átveszik egymástól a társadalomban a különműek is. S valóban, a történelemben is azok a rétegek uralkodtak a legkönnyebben, amelyek pompáztak és csillogtak. A mi népünk, mintha oltál lopta volna bele a pompázás iránti érzéket, hirtelen fogékonyságot tanúsít ebben a tekintetben: „hadd korigjon, csak csillogjon.” Elmondom hát az első tanítást.

Galántáról gépkocsikon szállítottak bennünket tovább Érsekújvár, Ipolyság, Komárom felé, mivel a kivonuló csehek felszedték a síneket s az állomásokról elvitték a felszerelést. Nem tudtunk feljutni a gépkocsikra s így történt, hogy a szomszéd falvakba irányítottak bennünket, mert a kis várost már roppant tömegek öntötték el. Így legalább fedél volt fejünk felett, mert a Vág völgyén hideg a novemberi éjjel, derek és ködök jönnek már ilyenkor a folyó ágyában, az Isten hidege veszi meg az embert a szabad ég alatt.

Nem tudom, hányad magammal a szomszéd falu kocsmájába sodródtam akkor éjjel. Víg cigányozás folyt a kocsmában, mindenkit igézett és vonzott a zene, helybeli cigányok húztak s a fáradtság könnyen felejtődött, annál könnyebben, mivel magyar katonák mulattak a leszerelt karéjában, s amint az egyik zászlós mondta, magyarul mulatni tanítottak bennünket, leszerelt cselákokat, akik húsz év alatt még magyarul mulatni is elfelejtettünk.

– Húzd a Ponciusát, hogy megtanulják:

Hogy engem egy asszony,
Egzeciroztasson,
Olyan nincs,
Nem is volt...

A nótázást itt abbahagyták, ittak s közömbös dolgokról beszélgettek, de a cigányok feltartott vonóval figyeltek, mert a lehangosabb mulatozó egyszerre csak tovább kurjantotta a nóta végét:

És nem is lesz a sifonérba.

S jaj volt a cigányoknak, ha nem tudták villámgyorsan kimuzsikálni ezt az utolsó sort. Mert akkor a leckéztetés következett:

– Hogy bivalybornyú legyen belőled holtod után, te füstös képű, ki tanított muzsikálni, azt a cselák banda mindenségit!

Ennek a mulatásnak rendkívül nagy volt a sikere. A körülálló karéj együtt érzett a mulatókkal. Bensőséges viszony alakult ki a mulatók és a hallgatóság között, a hatás jótékonyan visszahatott a mulatókra és fokozta kedvüket a mutatványokra.

Történt azonban, hogy a kontrás elmaradt, amikor váratlanul beintettek. Erre vigyázzba állították. „Így fogsz állni, amíg vissza nem jövünk.” Elszéledtek, szemlére indultak a mulatók, mi is elszenderedtünk ládáinkon, a cigányok is visszahúzódtak. Egyszerre csak nagy zajra ébredtünk. A mulatók visszajöttek és a vigyázzba állított cigányt keresték.

Másnap kora reggel elkezdődött a mulatás a kocsmában. Ekkor már a leszereltek mulattak, kisalföldi, ipolymenti és csallóközi paraszt fiúk huzatták a „Hogy engem egy asszony-t” s az utolsó sort ők is, ahogy tegnap látták, benne hagyták egy ideig a bőgőben, hegedűben s leckéztettek még akkor is, amikor hibátlanul ment a beintésre. Tökéletesen megtanulták a leckét.

9.

Álom a valóság tükrében.

A szociológiai értékelés és magyarázat módszere lehet az is, ha álmainkkal mérjük a valóságot. Az eseményekből sokat megmagyaráz, ha az elképzeléseket vetjük össze a valósággal, amelyről képzelődtünk. Megpróbálom én is ezt a módszert s erre a célra előveszem Reményik Sándor egy versét, melynek címe: *Egyszer talán majd mégis vége lesz.* A vers teljes egészében így hangzik:

És akkor, aki visszatérni bír,
Csak visszatér megint a régihez.

A régi hithez, a régi házhoz -
Ecsethez, tollhoz, kapanyélhez,
És számon mit se kér, kit se átkoz.

A mappás talán újra térképet ír,
De másként minden régiben marad,
Csak egy darabig sok lesz a friss sír.

Mi megnyugszunk, a szívünk mit se kérd,
A föld valahogy döcög majd tovább,
És lassú erők lemossák a vért.

Így mutatta az álom a visszatérést, de mi felszántottuk a bekövetkezett eseményeket s azt láttuk, hogy a szántás nem vetette ki az álom minden magját. A legfontosabb, a visszatérés álma, ott volt mindenki lelkében s élt, csírázott. Reményik ezt a versét 1918-ban írta, abban az időben, amikor megtépdestek bennünket, amikor fizikai fájdalommal fájtak az események. A költő akkor úgy érezte, hogy fizikai fájdalom áldozatát hozzuk majd, ha „egyszer mégis csak vége lesz.” Talán tisztítóbb és megtisztítóbb lett volna, ha a hazatérésért valóban fizikai áldozatokat is kellett volna hozni, figyelmeztetőbb lett volna talán ez s olyan, amiből erkölcsi készleteink gyarapodhattak volna, mert hisz az elszakítottság is a fizikai fájdalmakkal nevelte erkölcsünk.

Egy szónok azonban azt mondta egy felszabadulási ünnepségen, hogy abban van a történelem igazságszolgáltatása, hogy amit egykor ceruzával vettek el tőlünk, azt ceruza adta vissza. Csak jobb lett volna, ha a kisebbségi magyarságnak több része, több személyes köze lehetett volna ehhez. A távoli ceruzavonásokból nehezebben lehet erkölcsi és érzelmi tanulságokat levonni. A mi tetteink tovább éltek volna. A ceruzavonások lassan elfelejtődnek.

Reményik versének az érvényét azonban meg lehet menteni. Úgy lehet megmenteni, ha azokra a változásokra is kiterjesztjük, amik a hazatérés óta végbementek bennünk. Formálódtunk, hatásokat kaptunk, lassú erők munkálkodtak rajtunk s átalakultunk, ami nem ment mindig bajok nélkül. Az átalakulás izgalmában nem egyszer izzadtunk verejtéket, volt tehát lemosni való is rólunk. Amint tehát sorakoznak az évek, Reményik álma valószerűsödik az időben. Néhány esztendő és eljutunk oda, hogy, „aki visszatérni bírt, számon mit se kér, kit se átkoz”, s a valóság az álommal azonosul.

A TETTEK SZÍNHELYÉN.

A tettek színhelye.

1.

Két-három esztendő elteltével a fővárosi élet, ahová annyira vágyódtunk, átjárta már hatásaival lényünket, de lassan ráébredtünk egyoldalúságaira is. A teljesség hiányát kezdtük érezni egyre erősebben. Olyan érzésünk volt, hogy nagyon is közel kerültünk az élethez, de ugyanakkor nagyon messze is estünk tőle. Amikor például a kisebbségi karanténból figyeltük az anyaország szellemi életét, messziről tekintve reá, talán kevesebb részletet láttunk, de az összkép sokkal határozottabb volt. Mint valamely hegy-lánc képe messziről tekintve, úgy maradt az összkép emlékezetünkben. A hazakerüléssel megismerhettük a hegység részleteit, hogy az előbbi hasonlatnál maradjunk, de elvesztettük összképét szemléletünkben.

Zavartak a szellemi élet személyi vonatkozásai is. Főleg az nyugtalanított, hogy az írók szinte könyöknyújtási távolságban, illetőleg közelségben vannak egymáshoz. Személyi érintkezésük heves és gyakran öncéllá válik, betölti testüket, lelküket. Ha gyakran érintkezik velük az ember, akkor szükségszerűen kerül a hangsúly a személyi kapcsolatokra a szellem ügye helyett. Több író megismerni lassan annyit jelentett, mint elmosódva látni az irodalom szerepét, hatását, jelentőségét. A műről a személyre terelődik lassan a figyelem. Akkor érezni ezt különösen, amikor a fővárostól távol, valahol vidéken, egy könyv szűzi élményével találkozik az ember. Fővárosi hatásokkal átjárt tudatomat azon kapom ilyenkor, hogy a mű keletkezésének személyi bonyodalmaikat, kiadói viszonyokat, intrikákat a kiadás körül, pontosabban ismerem, mint magát a művet. Így az értesültség nyomja el lassan a komoly érdeklődést, helyére telepszik. Az élet is, az érdeklődés is öncélúvá válik a fővárosban s így lassan szakadás következik be a nemzet életében. Sokszor a főváros a hibás abban, hogy a vidék elsüllyed a vidékiességben. De ha az embernek alkalma nyílik vidéki tartózkodásra, hosszabb-rövidebb időre, reájön, hogy a vidéki élet magasabbrendű is lehet. Szerencsémül adatott egyszer, hogy megláthattam Debrecent, ahol a Bethlen-uccában laktam két hétig, éppen akkor, amikor harcok dúltak a népies front és egy „urbánus” szellemiség között. Két nap múlva már nem is emlékeztem a nagy csatára, teljesen kiesett emlékezetemből, a Bethlen-ucca perspektívája úgy kidobta tudatomból, mint a léghajóból a felesleges terhet: itt, vidéken jobban az országos dolgokhoz méretett egy országosnak hitt ügy jelentősége és hiúnak és könnyűnek találtatott. Azóta gyakran úgy teszek, hogy ügyeimmel kapcsolatban felvettem a kérdést, mit szólna ehhez vagy ahhoz a dologhoz a debreceni Bethlen- vagy Csapó-ucca? S nagyon hasznosnak bizonyult sok esetben ez az ellenőrzés.

Ahogy azelőtt a főváros után, úgy vágyódtunk most a vidéki élet kiegyensúlyozó hatásai után. S a vidékek közül is a szűkebb haza, a szülőföld a leggyakoribb tárgya a vágyódásoknak. Sokszor úgy tűnik fel, hogy a hazai táj a tettek színhelye s öreg igazság, hogy a tettek színhelyére mindig különösebben is vágyódna a tettesek. Most már bizo-

nyosan bele is betegednék, ha szabályos időközökben nem mehetnék haza a Felvidékre s a Felvidéken is a szűkebb hazába, a Kismagyar Alföldre s ott is Érsekújvárra. Egyszerre csak rámereszkedik valami megszállottság s mennem kell, mintha végzetlen dolgaim várnának, mintha nélkülem nem menne otthon valami, mintha pontosan a jelenlétem hiányzana valakinek, vagy valakiknek s jóllehet tudom, hogy csendes élet fogad majd, mégis órákig s napokig nem tudok belenyugodni, hogy semmi különös sem történt a tettek színhelyén, ahol pedig nagy dolgok történetek az ifjú korban s általában minden valamire való dolog itt történt meg velünk. Talán a tanúkat keressük a magunk életéhez, talán az egykori élettervek tanúit, otthon hagyott barátokat, ők őrizték ellen, mit valósíthattunk meg a tervekből s hűek maradtunk-e?

2.

Utólszor északról.

S néha úgy érzem, mintha semmi sem változott volna, mert a kisebbségi helyzetben is ilyen nagy vágy, vagy talán nagyobb űzött haza bizonyos időközökben. Brünni diákkoromban egy márciusi délután például valami szédületben kitámolyogtam az állomásra, jegyet váltottam, felültem a gyorsra s csak az érsekújvári állomáson döbbsentem rá, hogy semmi kézzelfogható okom sem volt a hazajövetelre s órákig nem mentem haza, amíg valami értelmes magyarázatot ki nem gondoltam.

Mindenkiben élt ez az érzés, ezt Galántán láttam, amikor a csehek leszerelve átadtak bennünket a bécsi döntés utáni napokban. Alig voltunk 40-60 kilométerre hazulról, de nem volt szabad közlekedés még a felszabadult részekkel. S majd hogy bele nem örülünk, hogy itt van a szülőföld csak egy karnyújtásnyira szinte, s nem mehetünk. A szerelem lehet ilyen gyötrő, amikor szeméremből vagy másvalamiből ellentáll a kedves. Senki sem bírta ki a várakozást, mindenki ment, ahogy lehetett, minden akadályon áltörve. A tiszt, aki elszállításunkat a Hanza tehergépein intézte, sehogysem értette ezt s alaposan lehordott fegyelmetlenségünk miatt.

Erre a hazatérésre, noha tárgyilagosabb szemlélettel semmi különösebb sem történt, mindíg emlékezni fogok. Csak reá kell gondolnom s azonnal megelevenedik minden részlete, mintha kis Odisszea lett volna. Amikor nem jutott gépkocsi, összeszövetkeztünk néhányan újváriak, személyautót béreltünk és úgy jöttünk. Lopva kellett kisurrannunk a városból, mert fűrtökben vetették volna rá magukat a gépkocsira a kisalföldiek. Nekünk engedélyünk sem volt, pedig a sellyei hídon csak külön igazolvánnyal lehetett átmenni a Vágon. A hidat különítmény őrizte egy zászlós vezénylese alatt, aki valóban kérte az engedélyt. Belátására appeláltunk: lásd be testvér, nagyon-nagyon kell, hogy haza jussunk. S Te, mint a nagyobbik haza képviselője e hídnál, engedd hogy a kisebbik otthont megláthassuk egy óra múlva a nagyobbik hazában. Ez lehetett az érzelmi tartalma annak, amit ott szavakba foglaltunk a zászlós előtt, aki habozva, de átengedett. A gép szinte ugrott egyet velünk örömeinkben s a motor zúgása csakhamar elcsalta tőlünk izgalmunkat, amit könnyű szívvel adtunk oda neki. A táj és az utazás minden részlete és mozzanata egyszerre élni kezdett. Egy nappal előbb más nem érdelet, mint a továbbjutás, de akkor már emlékezni is tudtunk a részletekre és rezzenetekre, melyeket az a

vidék őrizett életünkből. Ni, amott jobb oldalt a táj peremén Sók-Szelőce két tornyával a fák felett! A fák a Vág ágyát kísérik. Lágy, lisztes homok van ott a folyó ágyában, néhány esztendeje 15 szegény munkásgyereknek tábort csináltunk ott, két hétre terveztük a nyaralást a finom parton. Sátrakban laktunk, úsztunk, csónakáztunk s abból éltünk, amit a faluban összeadtak nekünk. Egy hajnalon rúgásra ébredek a sátorban, csendőr áll felettem, s amint kimásztam a ponyvalakásból, látom, hogy a tábor, három sátor összesen, körül van kiterítve. 25 csendőr fogja körül, szuronyos puskáikat a kezükben tartják. Minden kisgyerkere, akik között a legfiatalabbak négy évesek s a legidősebbek ötödikes elemisták voltak, másfél csendőr jutott, szinte szégyenkeztem. Az egész tábor gyerekestől felfért egy szekérre, amikor feloszlatták, s haza kellett menni. De ezzel még nem fejeződött be a táborozás, illetőleg a táborozás ügye, mert eljárás lett belőle. Az elemista gyerekeket a csendőrök az iskola padjaiból szedtél elő és vallatták, aztán meg a vizsgálóbíró vezetett nyomozást ellenük.

Elmaradt oldalt a táj peremén Sók-Szelőce két tornya, az emlékek is elfeküdtek újra. Most már a mi, messzire ellátzó sárga nagytoronyunk szalad felénk hatvankilométeres sebességgel. Készülni kellett hát a boldog percre, mellyel nemsokára találkoztunk. A lélek akkor gyorsan még vizsgálatot tartott maga felett, mert tisztán és bátran akarta fogadni azt a pillanatot. Sok hiábavalóság ér majd véget és sok lehetőség kezdődik. Hátratekintve csak a nagyobb mozzanatok számbavételére maradt idő. A torony mellett az iskola épülete látszott ki még a határra, mely nyolc esztendeig melengetett, hogy koriolánuszi daccal hagyjuk el Európa fővárosa és első egyetem kedvéért. Onnan a szegénység gyorsan hazaűzött s akkor Brünn, Prága és Pozsony vetélkedett értünk ezzel a kisvárossal. Brönnben benn volt minden morva kopárság és ridegség, Páris melegsége után dideregtem benne, Pozsonyban harcos éveim teltek s ezért én a bátorság városának neveztem s mindig szerettem. Prágába a kenyérgond űzött. A prágai rádiónál magyar szövegeket javígtattam, fülem érzékenyebben mozdult a magyar szóra az idegen környezetben, örömmel gyomláltam a kéziratokban s így benső kapcsolatban voltam a társakkal, felvidéki szellemiekkel, írásaikon keresztül tartottam a kapcsolatot velük. Örültem, ha tisztábban csendült és szállt a szó az éteren s ha kisalföldi fiúkkal mondhattam a szövegeket. Egyetlen kedves emlék maradt meg rádiós napjaimból s azt a temető idézte fel, amely mellett elszaladtunk a országúton. Régebben nem voltam otthon s csak levelekkel pótoltam az érintkezést a hazaiakkal. Anyám egyszer egy délután sírokat látogatott a temetőben s a szétszórt családra gondolt, egyik fia Budapesten, a másik Prágában, s egy gyermeke itt porlad a földben. Milyen messze vannak, hogyan kiröpültek! S ebben a pillanatban valaki hangszórós rádiót kapcsolt be, éppen akkor, amikor én beszéltem. A hangom szaladt szegényhez legalább, amikor magam nem rohantattam, amit annyiszor megtettem, menekülvén északról a kisvárosba, pihenni s feloldódni a családban, amelyre mindig számítani lehetett. Most már vége lesz a rohanásoknak északról, ez az utolsó menekülés, mely beleszalad a nagy pillanatba.

Milyen volt a megérkezés? Az öröm egy darabban az égből pottyant le s ma is nehezen tudom apróra váltani. Álltunk és könnyeztünk a kapuban. A sírásban a nők, anyám és nővérem vezettek. Apám nem lágyult el könnyekig, de mégis körültagogatott az ölelésben, egészben vagyok-e még. Mindig a hajdani szemekkel néztek és sohasem tartot-

ták hozzámméltó eseménynek ami velem történt. Mikor katonának vittek, úgy érezték, mintha pólyából raboltak volna el. A mozgósítást meg éppen nem tartották hozzámvaló eseménynek. Szegény gyermek, hol van, mi lett vele, ezt szokták mondani s ebben az volt körülbelül hogy otthon kellene lennem és csigázni inkább vagy golyózni, mint a fehér Kárpátokban ágyúkat vontatni, a magam erejével pótolni az állatokét a meredek lejtőn. Aztán a viszontlátás boldogsága körülzsongott. Pontosán olyan érzés volt az, amikor gőzfürdőben nyakig a kellemes medencébe merül alá az ember decemberben, amikor kint 20 fokos hideget mutat a hőmérő. Most már tudom: ezért a melegért üzi haza az élet az embert, pontosan mindig akkor, amikor tagjai és lelke a kinti életben elgémberedtek.

3.

Város és család vetélkedése.

Az egész város árasztotta ezt a meleget, sokszor szinte versenyre kelt a családdal a dédelgetésben. S jó munkamegosztást létesített ebben a tekintetben: a család melege személyünknek szólt, a városé pedig azoknak a gondolatainknak, amelyek egykor a kisebbségi magyar létforma legfontosabb részei volta, vagy éppen jó úton, hogy azzá legyenek.

A régebbi megérkezések így szoktak végbemenni. Az első pár óra a családé volt, de aztán türelmetlenség és nyugtalanság fogott el és be kellett rohanni a városba, fontos dolgaink vártak ott bennünket. Mozgalmas és eszmés diákélet várt, országgraszoló viharok az önképzőkör reformjai körül, nagy viták a fiatal középosztály szerepéről a helyi lapban. Apák és fiúk, diákok és tanárok, nemes nyíltsággal állottak szemben egymással, egyik oldalon a féltés, másik oldalon a fiatal bátorság a jövővel szembenézni. Az egyik oldalon nemes zárkózottság a megváltozott élettel szemben, a másik oldalon bátorság beállni az új idők hullámveréseibe. Az egyik oldalon a politikai ideológia érvényesítése mindenáron, a másik oldalon az új helyzet diktálta ideológiai rugalmasság és bátor vállalás. S mindkét oldalon etikai tisztaság egymással szemben. Ha történtek haragok azok mindig eszmék miatt és meggyőződésből estek, személyi gyűlölség miatt elenyésző esetben.

Amikor értesültünk az eszmei forrongás legfrissebb lobbanásairól, rohantunk ki a gazdasorra, a fiatal gazdákkal megbeszélni, miképpen áll a parasztmétropolis kertészkedése és gyümölcstermelése. Egyik helyen arról értesültünk, hogy a gazda már a harmadik gyümölcsöst ülteti, mindegyik fiának egyet – örökségbe. A kertek egyenkint öt holdat tettek ki. A másik helyre éppen akkor érkeztünk, amikor fiatal gazdák egy egyetemről a földhöz visszatért társuk vezetése alatt éppen arról tanácskoztak, hogy miképpen kezdjenek gyógynövények termelésébe. Harmadik helyen takarmánymagvak termesztésébe folytak. Negyedik helyen éppen dinnyéseket szerződtettek Fejérből és Hevesből. S nemcsak egyesek, hanem a város is kertészkedett és példát mutatott. Sőt ipari növényke termesztésének a bevezetésére több versenyt is rendezett a gazdákkal.

A parasztság polgárosodott, okosan, igényesen. Ez a polgárosodás nem jelentkezett dezertálással, a feltörekvőket nem fűtötte a vágy beleveszni a középosztály nirvánájába,

hanem bennmaradtak a földművelő élet keretei között s emberibb életmóddal és öntudattal töltötték meg a régi életet.

Aztán rohantunk megtudni, mi a helyzet a munkásság frontján? Az érsekújvári munkásság csendben vagy nyíltan, állandó harcát vívta a bejött szláv nagyipari hódítókkal. A hódítók a munkás testét és lelkét követelték, a harc nemcsak bérekért folyt, hanem a nyelvért és a kultúráért is, mert például elrendelték hogy a munkásoknak a gyárban csak csehül vagy szlovákul szabad beszélniök és csak szláv iskolába iratniok a munkásgyerekeket. A munkások csoportjait spiclik kísérték a munka után, hogy jelentsék titkos gondolataikat s azt, ha egymás között a gyáron kívül magyarul beszéltek.

Oly friss és oly reményes volt azért minden. A csoportok úgy kezdtek egymásba kapaszkodni a kisebbségen belül, mint a fogaskerekek. Az öregek szerepe olyan volt, mint a fékeké, amikor túl nagy lendületet vett a fiatalság rohanó szekere. Csakhamar példa lett a város az egész kisebbség számára, amolyan szellemi fürdőváros, ahol minden gondolkodó kisebbségi magyarnak illett pár napot üdülni és fürdőzni minden esztendőben.

Az ember nem érezte a magánosság szomorúságát sohasem ebben a városban, de az egész Felvidéken sem. Mindenütt társak fogadták, társak és eszmék. Életünknek valóban tere volt a Felvidék a szó legszebb minőségű jelentése szerint. S úgy éltünk ebben a térben, mint a „hal a vízben”, még a ragadozók ellen is öröm volt védekezni. A kiszolgáltatottság a nagy halaknak élni és védekezni tanította a kis halakat a veszélyes élet szépségeire tanította őket, vidámságra, kiegyensúlyozottságra és életkedvre. „Vitézek mi lehet – E széles föld felett – Szebb dolog a végeknél?” – dalolta már Balassi Bálint is vagy négyszáz évvel ez előtt ezen a földön.

Budapestről az északi végekre hazatérni már a szépséges táj miatt is rendkívüli élvezet. A vasut Esztergomig vagy Párkányig az ország legszebb völgyébe fut. Baloldalt a Duna megnyugtató méltósággal aztán változatos helyek és völgyek a folyóval párhuzamosan vagy reá merőlegesen s jobboldalt is hegyek és völgyek, sok helyen olyan meredek torlaszok torpannak a parton, hogy a vasut alig bírt utat törni magának. A völgy tágas és távlatos, a szem részeg örömmel szálldos csúcsról-csúcsra, a lélek finom, romantikus hangulatot bocsát magából, amint feltűnik Visegrád, a Marosok érintésével a marosi bor tüzére emlékezünk s amint Esztergommal a völgy is, a Duna is kiszélesedik s északnyugati irányban a víz a horizonttal ölelkezik, a lelket már nemes vágyakozás érzése ejti meg. Ha százszor keresztül utaztál ezen a völgyön, az utat százegyedszer is az ablaknál álldogálsz végig. Amikor Párkánynál befordul a vasut a Kisalföldre, az Esztergomi bazilika elnémít, bűnbánatot érzel s vágyakozol a megtisztulás után.

4.

Az Ipoly hídján.

Két esztendeje mindig vértódulással dobban a szívem, amint a vonat Vácon túl keresztülfut az Ipoly hídján. Már nem tudom, hányadszor mentem keresztül ezen a hídon, de mindannyiszor idegesen kutatom a kis folyót s nem lepne meg, ha saját magamat látnám meg ott, amint reáborulva a hullámokra, felfújva és felpuffasztva sodor a víz.

Két esztendővel ezelőtt ért a hír, hogy egyik barátom és bajtársam az egyetemi évek alatt Brünnben lakótársam s a hasonlítás folytán szinte a tévesztésig én magam, P. Ferenc gépészmérnök, paraszti származású, a falu feltörő erejének iskolás bizonyítéka, a paraszti őserő szimboluma, megőrült és öngyilkosságot követett el. Örültségének és tetének oka ismeretlen, mondja a gyászjelentés. A halálhír óta nem tudom, hányadszor jelenik meg előttem az utolsó találkozásnak emléke. Már vagy félesztendeje lehettem Pesten és tanulmányaim jelentek meg a fővárosi folyóiratokban. P. Ferenc felkeresett, reggel korán érkezett, s még ágyban talált szállásomon, bátyám lakásán, ahol ingyen tartottak, amíg valahogyan elhelyezkedtem.

– Azonnal gyere velem, vidékre kell jönnöd, mi akarsz itt lenni, tanulmányírója valamely folyóiratnak? S különben nem szégyelled magad ebben a környezetben?

Ferenc körülnézett a lakásban, mely mérsékelt polgári kényelemmel volt berendezve, gőzfűtés sziszegett az ablak alatt és perzsaszőnyeg volt az ágyam előtt. Ferenc az ágyam végénél állott s dühében az ágyamat is felemelte és visszajejtette. Olyan volt, mint Kingkong vad fia abban a pillanatban, ellenkezni nem mertem, csak estig gondolkodási időt kértem. Este a Modern-kávéház terraszán találkoztunk. Ekkor közöltem:

– Ferenc, én Pesten maradok, nem megyek veled vidékre szövetkezetet szervezni.

Azonnal fizetett, keztenyujtott s nem láttam őt többé. A halálhír rettenetesen megdöbentett. Azóta is bajlódom, hogy a halál titkát magamnak megmagyarázzam. Ferenc mindig a kiegyensúlyozottság példaképe volt, hogy örülhetett meg, és hogyan követethetett el öngyilkosságot? Amikor a brünni diákévek alatt Szabó Dezső modorában előadásokat tartottunk a nép felemeléséről, Ferenc volt a példakép és bizonyíték a népben rejtőző nagyszerűségek eleven bizonyítéka. A vita hevében gyakran mondtuk: „Nézétek P. Ferencet és a többi P. Ferenceket.” S most halálának híre jobban kiforgat egykori hitemből, mint az, hogy minden ifjúságunk álmai ellen történt a világban azóta. Beszéltem közös ismerőseimmel, leveleztem olyanokkal, akik utolsó napjaiban együtt voltak vele, a magam érdeklődésén túl egész nemzedékem számára kerestem a magyarázatot.

P. Ferenc az egyik Ipolymenti faluból származott. Családja évtizedeken keresztül bírókat adott a falunka. Azokból a bíródinasztiákból származott, amelyek a falut olyan, csak nagyobb közösségnek tartják, mint családjukat. Ferencet továbbtanulásra a komáromi gimnáziumba küldték, ahol mindvégig becsületesen és rangosan megállta a helyét. Amikor az egyetemen találkoztam vele, akkor már olyan Bőjte János-féle állapotban volt, csak reálisabban nézte a nép dolgait, líra nélkül és józanul. Apáról és anyáról már nem lehetett volna nagyobb elragadtatással beszélni, ahogyan ő tudott szüleiről szólni. Ugyanígy beszélt a faluról is olyan nagy rajongással, mintha az ipolymenti T. nem származási helye, hanem valami titkos szekta lett volna. Ilyenkor néha azt mondta „Az elsodort falu? A falu nem olyan, vagy nemcsak olyan.”

Elbeszéléseiből úgy éreztem, hogy számára nem jelentett semmiféle nagyobb változást, amikor a faluból a komáromi gimnáziumba és a kisváros környezetébe lépett. A kisváros éppen úgy fogta őt körül közösségi életével, mint a falu. Az osztálytársak s a középiskolás mozgalmak a falusi közösségi élmény más formái voltak. A falu után Ferenc a kisvárosban is megtalálta és meg is állta közösségi helyét. Az egyetemi városokban azonnal a népi mozgalmakhoz csatlakozott, ide hajtotta közösségi igénye olyan

érzékkel, mint amilyen titkos érzék hajtja a vadmadarakat a távoli erdők és nádasok felé. Egyszerűen nem tudott ellenni társak, igaz barátok és bajtársak nélkül, képtelen volt a társtalanságra és az egyedülmaradásra. Mint Jánosvitéznek, neki is volt mindig legalább egy Bagója, vagy ő áll Bagónak valaki körül, de egyedül nem maradt soha.

A csehszlovák állam megmutatta nekünk a szervezésben rejlő erőket és előnyöket. S ő, micsoda termékenységgel találkozott bennünk ez a nyugati szervező élmény a szabódezsői közösségi ösztökéléssel! Csak tíz kedvező esztendőért kértünk a sorstól s ennek fejébe az egész kisebbségi élet megszervezését ígértük. Bankokat és szövetkezeteket, politikai és gazdasági, valamint kulturális szervezeteket. „Bach-beamterek, nem fogtok ki rajtunk”! – mondottuk, amikor beszédes éjszakai kószálások során egy-egy előadás után szállásunkra bandukoltunk.

Csak, amikor következtek az utolsó vizsgák, akkor gondoltunk egyre nyugtalanabban élettervünkre. Mi lesz velünk? A legjobb az lett volna, ha már állottak volna azok a közösségi munkakeretek, amelyekről mi álmodtunk. De nem állottak s mi rettenetes izgalommal gondoltunk arra, hogy a diákmozgalomnak meleg kollektivitásából a való életbe lépünk, ahol már nem lesz közösség körülöttünk s egyedül, magunkra hagyatva kell vergődnünk. A katonaság még két esztendőre kitolta ezt a szörnyű változást, de ennek is vége szakadt.

Engem Prágába szakított a kenyérkeresés, a katonaság után s ha visszaemlékszem erre az időre, a szörnyű társtalanság érzése ébred fel még most is bennem. Egy közösségből kiszakítottan és egy másikkal szemben idegenül élni: bele lehet örülni ebbe. S egy szomorú napon P. Ferencsel találkoztam. Azonnal ott kezdtük két év után, ahol brünni álmainkat abbahagytuk. Ő mérnök volt, de az volt napi elfoglaltsága, hogy a kávéházak gyufaautomatáit töltögette új skatulyákkal. Azonnal diákmozgalmakhoz csatlakoztunk s tervünk az volt, hozzásegíteni a Prágába került fiatalokat a prágai élményhez, amelyet nem szabad egy odakerült magyarnak sem elmulasztani. Recsegett azonban már az állam körülöttünk s egyik mozgósítás a másik után szakított el bennünket egymástól.

A hazatérés után P. Ferenc a felvidéki szövetkezeti központ tisztviselője lett.

– Végre helyemre kerültem – mondotta – téged is behozunk ide tisztviselőnek. Képzeld, hetente kint vagyok a falvakon és taggyűléseket tartok a paraszttal, igazi munkahely. Az igazi szövetkezeti gondolat, a Hanza eszméje elindul és a hazakerült Felvidék áthatja csakhamar az országot.

Ebben az időben Ferencet több csalódás és szomorúság érte. Elvesztette édesapját s ezt a csapást hónapokig nem tudta kiheverni. Falujuk Ipolysággal került vissza. Amikor a csehek kivonultak, apja kiment a földekre és húzogatta ki a karókat, melyekre a csehek a drótakadályokat feszítették ki. Egy kihegyezett karóval hasbadöfte magát s mire az ipolysági kórházból Pestre szállították, kiszenvedett. Otthon temették el, a falu komor gyásza kísérette. Ekkor haza kellett volna menni Ferencnek, hogy megtámassza a családot, mely a fő elvesztésével nehéz helyzetbe került.

Ferenc munkahelyén komoly eredményeket ért el. Nagyon értett a szervezéshez. Így történt, hogy rábízták vállalata felszabadulási közgyűlésének a megszervezését. Kétezer embert kellett elhelyezni és ellátnia. Egy alkalommal megmutatni, hogy a diákkori ál-

moknak testet is képes adni. De Ferencet nagy csalódások érték. Mindenki nem dolgozott azzal a tudattal, mint ő. Szomorúsággal mesélte, hogy a vállalat hivatalnoknői és hivatalnok feleségei, mint a rendezőgárda tagjai, nem akartak ugyanabban a rendezői egyenruhában tevékenykedni, mint a gépkocsivezetők és altisztek feleségei. Magyaráztam neki, de nem sokat segített, hogy egy vidéki kisváros társasági hölgytől ne várja azt a tudatot, mely az élet mellett irodalmi és világnézeti hatások alatt érlelte a közösségi gondolatot. Ferenc nem tudott beletörődni, hogy a középosztály ennyire éretlen legyen a nagy eszmei célkitűzések iránt s ennyire elfelejtse kisebbségi élményét szinte a felszabadulás utáni napon. „Miért éltünk akkor húsz esztendeig kisebbségben?” – kérdezte – s bevallom, erre én sem tudtam neki hamarjában megfelelni.

Ebben az időben Ferenc más szomorúságokról is beszélt s ekkor én egy új oldaláról ismertem meg őt. Rendezői csalódása egy más csalódást, mégpedig szerelmet juttatott őszinteségébe. S ekkor tudtam meg, hogy Ferencnek mindig nagy problémát okozott a párválasztás, ámbar erről nagy szeméremmel mindig hallgatott. Zömöktermetű mongolos, tehát kiugró pofacsontos arcú, szélesvállú fiú volt Ferenc, mintha tegnap szakították volna el az eke mellől és öltöztették volna mérsékelt divatos középosztályi viseletbe. E „népi” külső alatt viszont rendkívül finom és érzékeny, valamint nagyratekintő egyéniség lakozott, aki a nőben méltó társát kereste s megvetette az ürességet és léhaságot. A szövetkezeti ellenőri utazgatásai során megismerkedett egy paraszti származék tanítónővel. Mutatta fényképét. Erős, egészséges típus volt, televény, Ferenc osztályából származott, s mint ő mondta, nem volt nagyon csiszolt eszű, de csiszolható és nevelhető, k „majd én megnevelem”, csillogtatta szemeit Ferenc. Később aztán megtudtam, hogy közbelépett egy szemrevalóbb jegyző, vagy efféle s Ferenc egy csalódással gazdagabb lett.

Ekkor már egész elméleteket dolgozott ki arra, hogy a származás mennyire meghatározza az egyén fizikai állapotát is. Az ősök foglalkozása nemzedékekre eldönti a lemenő külsejét, termetét is – mondta.

– Lásd, az én tartásom olyan, mintha az ekét éppen most vették volna ki a kezemből.
– Emlékszem egyik beszélgetésünkre – s Te is olyan vagy, hogy nem hazudtolhatod meg fizikai munkás őseidet – fordította elméletét én felém is. Tréfára fogtam a dolgot s azt feleltem neki:

– Tudod milyen vagyok én Ferenc? Olyan, mint egy székálló legény, mintha most léptem volna ki egy kisvárosi mészároszékéből, ahol félökrökkel vesződtem volna egy fél életen. – Ferenc szemei lobbantak egyet, s azóta csak székálló legénynek szólított. Pesten egy reggel, amikor vendégem volt, felvettem bátyám fürdőkabátját. Ferenc nem tudott a nevetéssel betelni. Nagyon komikus figura lehettem neki fürdőkabátban, ha jól emlékszem azt mondta, hogy „úgy áll egy székálló legényen a fürdőkabát, mint téhenen az úszónadrág vagy a frakk.”

Ferenc az utolsó találkozások idején legtöbbet arról panaszkodott, hogy nem találja helyét, hogy nincsenek társai a vidéki környezetben. Nem ivott és nem kártyázott, esteivel nem tudott hát sokszor mit kezdeni. Nem tudta megépíteni a családi élet fedezékét sem, mert nem lel párt magának. Elmúlt a közgyűlés is, közösségi szervező feladatokra nem nyílt alkalom. Munkája az volt, hogy a szállítóleveleket egy jegyzőkönyvbe beje-

gyezze. Egyszerre csak annyira elveszítette figyelme összpontosító képességét, hogy a szállítólevelekről nem tudott három adatot egymás után a jegyzőkönyvbe bejegyezni. A kifutógyerek diktálta „a mérnök úrnak” az adatokat s kollégái is gyanus mosolyokat váltottak körülötte. De ugyanakkor értelmes cikkeket tudott írni a szövetkezeti közlönybe, s a legkomplikáltabb kérdéseket is nagyszerű logikával tudta megfejteni. Emlékszem, hogy más beosztást szeretett volna kapni, szeretete volna, ha megbízzák, hogy csak a szövetkezeti ujságokkal foglalkozzon s a szövetkezés eszméjének propagálására fordítsa minden erejét.

Vívódásai közepette betegszabadságot kért a vállalattól. A betegszabadság után már nem ment többet vissza a vállalathoz. Egyik barátja, a szövetkezeti közlöny szerkesztője elbeszélte búcsúzásukat. Csak tőle búcsúzott el. Bement hozzá a szerkesztőségbe, de a búcsú után nem tudott még elmenni, mintha még lett volna valami fontos közölnivalója. Aztán mikor keresztül ment az udvaron, még többször is megállt – az ablakon keresztül látták, mintha vissza akart volna fordulni.

Ekkor feltűnt Pesten, de megbújt barátai előtt. Én sem tudtam, hogy itt tartózkodott. Később derült ki, hogy pszichiátereket látogatott, majd befeküdt egy klinikára is. Aztán egyszer csak arról jött a hír, hogy a balassagyarmati elmeógyógyintézetben ápolják s napközben „úgy tolja a szemetes kocsikat mint a többi”.

Értelmetlenül álltunk a hírek felett, míg aztán egy utolsó hír napokig leverte öntudatunkat. Balassagyarmatról hazavitték, édesanyja vitette haza. S egy napon arról jött a hír, hogy édesanyja szívszélhűdésben meghalt s ő látva ezt, nekirohant a megáradt Ipoly-nak és beleölte magát. Keringett oly változat is, hogy megfojtotta édesanyját s aztán a folyónak rohant. De minden bizonnyal az a valószínűbb, hogy édesanyja halála törte végleg össze, mert szüleit végtelenül szeretete. Látták a vívódás pillanatában, ráborult haldokló anyjára, valószínű, hogy a halál karjából akarta kiszakítani s ezt az utolsó küzdelmet gondolják fojtogatásnak.

Ferenc nemzedékünk első halottja s első öngyilkosa. Az „első halottak” halála az élőket mindig elkíséri. Érsekujvárt például még ma is tudják, ki volt a kórház első betege és halottja ezelőtt ötven esztendővel, amikor a kórházat átadták szerepének. Minden század és minden szakasz, minden ezred írott és íratlan története őrzi az első halottak emlékét. Ilyen első halottja Ferenc az én nemzedékemnek. Ferenc halálának történetében azonban az elsőségen túl is van valami nemzedéki. Nem tudom, a pszichiáterek milyen tanácsokat adtak neki, de nem vitás, hogy a lelkét őrlő ellentétek azon a úton fejlődtek ki benne, amelyeket meg akart tenni a parasztságból való kiemelkedés útján. Egy kisebb közösségi életkeretből indult el s az a várakozás töltötte el, hogy az a magasabbfokú élet is annyira közösségi lesz, mint az ipolymenti kis falué volt. Ferenc nagyszerűen megállta a helyét mindenütt, ahol közösség fogadta őt, lelkének bomlásai ott kezdődnek, ahol nem fogadja őt a fészek melege, vagy ahol megszűnik ez körülötte. S Ferenc esete abban is nemzedéki jelentőségű, hogy másokban is zajlottak hasonló háborgások az én nemzedékemben. Nemzedékem tagjai feltűnő számban pártalanok s akik paraszti környezetéből mentek a középosztály felé, meg éppen törvényszerűen maradtak azok, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel tudtak párt lelteni s így viselni el a bekövetkezett társadalmi pártalanságot, a szétszóratást és társtalanságot. Szomorú hely-

zetek és esetek adódtak. Városi lányok csak e népfiai teljes elgyökértelenedése árán adták volna társul magukat. S ha ellenállt a népfia, akkor csak a visszahullás felé vezetett az út a párkeresésben. Arra is akadt példa, hogy a nemzedék hősei kétkezi dolgozó nőket vettek feleségül. Vagy akik valamikor kisebb-nagyobb megalkuvás árán párt leltek, azok úgy reaávetették magukat a családra, mint hajótöröttek a hajó roncsaira, vagy a lakatlan szigetre. Ferenc nem talált roncsokat a vizeken s a hullámok borították el őt, mikor ereje elhagyta a kétségbeesett küzdelemben.

5.

Az újvári gazdasoron.

Az utolsó hazarohanáskor, mint illendő és szükséges volt, ismét sorra jártam a régi ismerősöket, az egykori bajtársakat és végigmentem a gazdasoron is. A háromkertes D. Sándoréknál kezdtem a látogatást a téli délután.

– Hogy vannak, mit csinálnak, milyen új terveket forralnak Sándor bácsi? – tettem fel a kérdést.

– Hát jövőre nem lesz kertészkedés. Ez az ujság, ezt az új terv – mondotta D. Sándor.

– Miért, talán kifagytak a fák, vagy nem lehet eladni a gyümölcsöt, de hisz Budapesten nagy föga van a gyümölcsnek, – mondtam én.

– Nem azért, hanem már nincsen miért és nincsen kiért, – volt a meglepő felelet.

– ? ? ?

– Hát a Jancsi bekapott a vasutra s most len hivatalnoskodik az Alföldön. A Gyuri meg a városhoz kapott be és első osztályú altiszt lett belőle. Ő volt a kertek lelke, hisz Karlsbadban jól megtanulta a mesterséget. Hát állásba jutottak a gyerekek, kevesebb a gond, kevesebb lesz a törekedés és csendesebbek öreg napjaink.

– No de azért pulykák lesznek erre a karácsonyra is? – kérdeztem tovább, mivel tudtam, hogy azelőtt százával nevelte D. Sándor a pulykákat, ő látta el az egész várost evvel a csemegével a karácsonyi ünnepekre.

– Csak a magunk szükségletére neveltem párat. Nem kell most már a baromfival sem törekedni, hogy elhelyezkedtek a gyerekek. Meg nem is vennék jónéven, ha ott ácsorognék a piacon a kofák között, mint azelőtt.

– Hát most már csak szemet termelnek Sándor bácsi? És aztán mi lesz avval az igazsággal, hogy néhány hároméves barackfa többet pénzel, mint egy hold árpa? Emlékszik még, ezt magától tanultam és akkor meg is írtam ezt az igazságot.

– Más idők voltak azok. Most már lassabban élünk, akkor tiportuk egymást, versenyeztünk, de most már mi is nyugodtabban lehetünk.

Nohát csak egyéni tünet ez, gondoltam, amikor D. Sándoréktól elköszöntem. Nem is gondoltam erre az esetre, amikor az ünnep szombatján benyitottam barátomhoz, aki az egyetemről tért vissza a földhöz. Úgy képzeltem, újra kis társaságot találok ott vacsora után, hisz régi szokás az, hogy szomszédolással várják az emberek az éjféli misét.

Egyedül találtam barátomat s az ölelkezés után közös ismerőseinkre terelődött a szó, azokra akik elmaradhatatlan tervezetői voltak az egykori estéknek.

– Mi van Cs. Ödönnel, a gépészmérnökkel akinek olyan nagy tervei voltak a gyógynövényekkel?

– Bekerült az Istvántelki műhelybe és Pestre költözött. Talán most karácsonyra hazajön, beszélhetsz vele.

– Hát Károly szerződtetett dinnyéseket jövőre is?

– Nem szerződtetett már tavaly sem. Megtanulta a hevesiektől és tavaly már maga ültetett. De nem vált be sehohsem a dinnyészkedés és jövőre már nem is ültetnek.

– Hát mi történt itten? Talán elfáradtatok?

– Az emberek elmennek a földtől, szinte csak az marad, aki kénytelen vele.

– Te talán kénytelen vagy vele?

– Én is megpróbáltam, hogy bejussak valahová. Jelentkeztem is az egyik banknál, hisz tudod, hogy az elméleti közgazdaság mindig kedvenc területem volt. De, amikor az igazgató kezét fogott velem, szinte belereszketett. Éreztem, amint kidolgozott tenyeremben hideglelősen reszkettek ujjai. Barátom, fél esztendeig nem volna szabad dolgoznom, hogy a kezeim valahogyan újra megfinomodjanak. De mi lenne addig a gazdasággal?

– Hát szóval Te is mennél, csak a kérgek nem eresztenek a tenyereden?

– Talán úgy kellene mondani, hogy a kérgek az életen, nemcsak a tenyéren. Mert hirdetés útján a multkor ajánlatot tettem egy tisztántúli gazdaságnak. Olyan intézőfélének kellettem volna oda. Megírtam, mit tudok, mihez értek. Táviratilag hívtak és én el is utaztam. De aztán nem tetszett az adataimban, hogy részt vettem a kisebbségi diákmozgalmakban. Egy hónapot sem töltöttem a birtokon. Hát nemcsak a tenyér kérgei, hanem a lélek kérgei is.

– Levetkezőheti ezeket az ember? A tenyér kérgeit talán, de multamból már nem bujhatok ki. Maradnom kell hát. Sokszor úgy érzem, mintha a két kérges tenyerem és karjaim nyulnának utánam a földből és nem engednének.

Így folyt a beszélgetés, nyomottan nehezen. Mind a ketten menekültünk a probléma egyéni vonatkozásaitól és a könnyebbik felét választva, a szociológiai magyarázatot kerestük a jelenségekhez. A következőkre jutottunk.

A felszabadulás új lehetőségeket teremtett. Az új lehetőségek magukhoz rántottak minden szabadabb és lebegőbb egzisztenciát a társadalomban. A parasztság nem zárkózott el az új hatások elől. Az új hatások egyrészt jobban a földhöz ragasztották, másrészt viszont jobban eltávolították tőle. A szabad elemeket beemelték a kispolgárságba. Azelőtt a parasztság azt kezdte felismerni, hogy a saját régi életén belül kell új lehetőségeket teremteni, emberhez méltóbbakat. Most már az emberibb élet ideálját majdnem kizárólag a felsőbb osztályokban látják. Éppen úgy, mint régen. A hazatéréssel hát visszaállt a régi rend, akár ki lehet kapcsolni is a két évtizedet, az emlékek felkelnek és ott folytatódik az életünk, ahol egykor folytatása szakadt.

S aztán az ember most már azt hiszi, hogy léte gondját nem egyedül kell cipelnie, hanem a közösségre háríthatja át a terheket. Ennek következtében társadalmilag szűk-ségképpen passzívabbá lett. Azt hiszi, hogy messe, valahol fent az állam szerkezetében gondolkodnak majd helyette is, az ő sorsáról is. Gondolkodhatnak és cselekedhetnek.

6.

Együvé kerültünk.

Amikor egyedül hazafelé tartottam a macskaköves utcák csendjében, amely csendben kószáltunk és diskuráltunk mi már reményesebben is ebben a városban, még a következőt gondoltam.

Semmi esetre sincs ok a kétségbeesésre.

A megállapítás után a következő érvek sorakoznak fel bizonyítékkal. Az életnek egészen bizonyos, más feltételei vannak egy tizenkétmilliós szabad nemzetben, mint egy háromnegyedmilliós kisebbségben. Megnőttünk és feladataink is megnőttek s ez szükségszerű átcsoportosulást idézett fel a hazatértekben. Nagyobbak a megoldandó dolgaink, de számbeli gyarapodásunknál fogva nagyobbak a lehetőségeink is a megoldásukhoz. Mert immár valószínű, hogyha akarunk valamit, valami jót, hasznosat és nemesebbet, a tizenkétmillióból többen akarják majd azt, mint a háromnegyedmillióból. Több társat lelhetünk magunknak, csak keresni kell. Ha tehát növekedtek gondjaink azzal, hogy megnőtt előttünk az élet, megnőtt és kiterjedt, növekedtek az eszközök is. S aztán még valami. Ha azelőtt töprengtünk és törtük a fejünket jövőnk felett, a szétszakítottság állapotában négy kis töredék-magyarország számára teremthettünk külön-külön valami jót, valami gyakorlati vagy eszmei eredményt. De most már semmisem állja útját annak, hogy töprengéseink eredményei útra keljenek és eljussanak mindenhová a nemzet életébe, ahol hasonlelkek töprengenek. Együvé kerültünk, igen, ez a legnagyobb eredménye a hazatérésnek.

UTOLSÓ HANG.

Együvé kerültünk, mondom magamnak azóta sokszor, hogy ezt a tettek színhelyén az utolsó látogatás alatt oly megnyugtatóan felismertem. A felismerés nemcsak megnyugvást, hanem bátorságot is költöztet szívembe a magyar sors országos dolgai iránt, amelyekkel szemben addig egy kissé az illetéktelenség érzését éreztem.

Vesd most már magadat a teljesen magyar életbe, végy akkora bátorságot és vidámságot magadnak, mint amekkora bátorság és vidámság azokban lakik, akik nem éltek kisebbségben, – ezt súgja állandóan egy hang.

Azután hozzáteszi még: hiszen már felszabadultál.

A léleknek nem kell sok biztatás, beleveti magát a teljes magyar életbe s csakhamar szabad és bátor karcsapásokkal a sodrán közepében úszik, jobbra-balra pislogva az árban, társakat keresve.